

<https://jas.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Applied Sociology

E-ISSN: 2322-343X

Vol. 32, Issue 3, No.83, Autumn 2021, pp. 27-54

Received: 01.02.2020 Accepted: 19.11.2020

Research Paper

Exploring the Effects of Religiosity and Social Capital on the Political Satisfaction of the Citizens of Isfahan

Hajar Sadeghian

PhD Candidate of Political Science, Department of Political Science, University of Isfahan, Isfahan, Iran
h_sadeghiyan2010@yahoo.com

Hossein Masoudnia*

Associate Professor, Department of Political Science, University of Isfahan, Isfahan, Iran
h.masoudnia@ase.ui.ac.ir

Hamid Nassaj

Assistant Professor, Department of Political Science, University of Isfahan, Isfahan, Iran
h.nassaj@ase.ui.ac.ir

Mahmoudreza Rahbarqazi

Assistant Professor, Department of Political Science, University of Isfahan, Isfahan, Iran
m.rahbarghazi@ase.ui.ac.ir

Introduction:

Political satisfaction is so important for political systems at the national and international levels that the spread of political dissatisfaction in a society can dismantle the foundations of that system's legitimacy. Among the factors affecting citizens' satisfaction as emphasized in various theories, including Robert Putnam's theory of social capital, the theories of traditional and rational culturalists, and sociologists' theories about religion, is the extent to which the citizens benefit from social capital and religiosity. Extensive political satisfaction, especially if done in an organized manner, prevents indifference, monopoly, and political, social, and cultural alienation. It also reduces political conflicts and social inequality and strengthens national solidarity. Although political satisfaction is a qualitative and mental state at first glance, it is affected by a variety of demographic and socio-economic structures. What is important is to identify the decreasing and increasing factors and also the process of this influence on the citizens' political satisfaction. Based on the above explanations, the present study aims to evaluate and scientifically explain political satisfaction as a dependent variable and explain the effect of religiosity and social capital as two components affecting the political satisfaction of the citizens of Isfahan province. Reviewing the theoretical and empirical literature, the main hypothesis in this study can be formulated as follows: religiosity affects the citizens' political satisfaction through the mediating variable of social capital directly and indirectly.

Materials and Methods:

The present study employed an applied descriptive-analytical research method and survey research approach for testing the hypothesis. The unit of observation and analysis was individual citizens. The statistical population of the study consisted of Isfahan citizens 18 years of age or older. The statistical sample size was 340 among the citizens of Isfahan province. To test the reliability of the research instrument and the generalizability of the results of the sample, 5% was added to the statistical sample and a sample of 395 people was considered. The present study used a cluster random

sampling method for selecting the participants.

Regarding the indirect effect of religiosity on political satisfaction through the baseline variables of social capital, the method of Preacher and Hayes (2008) was used. Accordingly, the coefficient of determination of the research model was 0.32. Also, the value of F 46.70 and the significance level of 0.00 showed that the research model has a favorable explanatory capability.

Discussion of Results and Conclusions:

Descriptive statistics showed that 180 participants were men

* Corresponding author

Sadeghian, H., Masoudnia, H., Nassaj, H., and Rahbarqazi, M. (2021). Exploring the effects of religiosity and social capital on the political satisfaction of the citizens of Isfahan. *Journal of Applied Sociology*, 32(3), 27-54.

and 215 were women, which made the sample more random. Among the selected participants, 203 of them were single and 192 were married. In the field of education, about 46.3% of the participants were at the undergraduate level and the average age of the respondents was 24.5 years. In terms of employment status, 224 (56.7%) of them were government officials. Therefore, the indicator in this variable was the job status. In the income ranking, income levels below 3 million Tomans per month had the highest frequency (44%) and income levels above 10 million Tomans per month had the lowest frequency (2.5%) among respondents.

According to the research experimental findings, the citizens' level of political satisfaction was at an average level (65.81%), lower than the expected average. Political satisfaction was measured at the three levels of political agents, political institutions, and rules and procedures of the system. In all three cases, the results were lower than the average. The average of political satisfaction in terms of rules and procedures (40.50%) was relatively higher than the other two dimensions, namely political activists (12.28%) and political institutions (13.03%). Also, based on the findings, social capital had a significant relationship with political satisfaction. In other words, with the increase of social capital among citizens, their level of political satisfaction also increased.

The results of the study also showed that the variable of social capital in the two dimensions of social trust and social participation had a direct and significant relationship with political satisfaction as a general structure. As the findings indicated, religiosity also had a significant relationship with political satisfaction. This means that with increasing religiosity among citizens, their level of political satisfaction also increased. In addition, the variable of religiosity had a direct and significant relationship with political satisfaction as a general structure. The ritual and emotional dimensions of religiosity increased political satisfaction among the citizens, which can be the reason for the effect of the citizens' presence in Muharram ceremonies, mourning delegations, and mass ceremonies such as Friday prayers, congregational prayers, etc. It seems that not only a religious government but also the participatory content of Islam and its teachings based on emphasizing people's participation in social and political activities and condemning indifference in social and political issues related to society and government were effective in this regard.

Keywords: Social Capital, Political Satisfaction, Religiosity, Social Trust, Isfahan City.

References:

- Albano, R., & Barbara, F. (2009) *Social capital, welfare state, and political legitimacy*. USA: American Behavioral Scientist.
- Alesina, A., & Wacziarg, R. (2000) The economics of civic trust. *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries*, 1, 149-170.
- Anderson, C. (1998) *Political satisfaction in old and new democracies*. New York: Cornell University Press.
- Anderson, C. J., & LoTempio, A. J. (2002) Winning, losing and political trust in America. *British Journal of Political Science*, 32 (2), 335-351.
- Anvari, H. (1994) *Research on imitation*. MA Thesis of Allameh Tabatabai University, Tehran (in Persian).

- Arsia, B., & Saei, A. (2019) The impact of social capital of state on political development from point of view of tehrani citizens. *Bi-Quarterly Journal of Political Knowledge*, 29 (1), 1-28 (in Persian).
- Bretzer, N. Y. (2002) *How can institutions better explain political trust than capital do?*. PhD Thesis University of Gathenburg Sweden.
- Clarke, H. D. (1992) *Citizens and community: Political support in representative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, H. D., & Acock, A. C. (1989) National elections and political attitudes: The case of political efficacy. *British Journal of Political Science*, 19 (4), 551-562.
- Coleman, J. S. (1990) *Foundations of social theory*. Tehran: Ney Publication (in Persian).
- Easton, D. (1965) *A system analysis of political life*. New York: Wiley Publication.
- Easton, D. (1975) A re-assessment of the concept of political support. *British Journal of Political Science*, 5 (4), 435-457.
- Emamjomezade, S. J., Mahmoodoghli, R., & Isanejad, O. (2011) A study of relationship between religiosity and political participation of the students of Isfahan University. *Research Letter of Political Science*, 6 (1), 7-34 (in Persian).
- Firoozabadi, S. A. (2005) Book introduction: Bowling alone: The collapse and revival of American community. *Iranian Sociological Association*, 6(2), 156-165 (in Persian).
- Freund, J. (1983) *Sociologie de max weber*. Tehran: Rayzan Publication (in Persian).
- Glock, C. Y., & Stark, R. (1965) *Religion and society in tension*. Chicago: Rand McNally.
- Hamilton, M. (1998) *The sociology of religion: Theoretical and comparative perspectives*. Tehran: Tebian Publication (in Persian).
- Hardin, R. (2000). The public trust. In: Pharr, S. J. Putnam, R. D. *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* Princeton: Princeton University Press. 31-51.
- Heshmatyaghmaei, M. (2001) *Adolescent religiosity and the factors affecting it*. MA Thesis, Allameh Tabatabai University, Tehran (in Persian).
- Hetherington, M. J. (1998) The political relevance of political trust. *Journal of American Political Science Review*, 92 (4), 791-808.
- Holmberg, S. (1999) *Down and down we go: Political trust in sweden. Critical citizens: Global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press.
- Hooghe, M., & Kern, A. (2017) *Social capital and the development of political support in europe. In myth and reality of the legitimacy crisis. explaining trends and cross-national differences in established democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Iman, M., & Monfared, H. (2006) Investigating social-economic factors affecting the political satisfaction of students of Shiraz Azad University. *Journal of Social and Humanities Sciences (Shiraz university)*, 24 (2), 9-25 (in Persian).
- Inglehart, R. (1994) *Culture shift in advanced industrial society*. Translated by: Maryam Vetr. Tehran: Kavir Publication (in Persian).

- Karami, S. (2015) *Explaining the political satisfaction of the third generation of the revolution*. Master's Thesis of Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution, Tehran (in Persian).
- Lane, R. (1992) Political culture: residual category or general theory?. *Journal of Comparative Political Studies*, 25 (3), 362-387.
- Lerner, D. (1958) *The passing of traditional society: Modernizing the middle east*. Glencoe: Free Press.
- Levi, M. (1996) Social and unsocial capital: A review essay of robert putnam's making democracy work. *Journal of Politics and Society*, 24 (1), 45-55.
- Lipset, S. M. (1959) *Political man: The social bases of politics*. Garden City, NY: Doubleday.
- Lipset, S. M., & Schneider, W. (1983) The decline of confidence in American institutions. *Political Science Quarterly*, 98 (3), 379-402.
- Mishler, W., & Rose, R. (2001) What are the origins of political trust? testing institutional and cultural theories in post-communist societies. *Journal of Comparative Political Studies*, 34 (1), 30-62.
- Moradi, A., & Safarian, M. (2018) Study of the relationship between social capital and future hope with the apathy of the youth; a study of the city of Kermanshah. *Journal of Social Capital Management*, 5 (3), 385-410 (in Persian).
- Naghizadeh, A. (2005) *Introduction in political sociology*. Tehran: Samt Publication (in Persian).
- Newton, K. (1999) Social and political trust in established democracies in norris. *The Oxford Handbook of Social and Political Trust*, (37), 961-976.
- Newton, K. (1999) Social capital and democracy in modern europe. *Social Capital and European Democracy Journal*, (3): 24.
- Newton, K. (1999). Social & political trust in established democracies in norris. *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: OUP. 169-187.
- Norris, P. (1999). *Critical citizens: Global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press.
- Nye, J. S. (1997). Introduction: The decline of confidence in government. *Why People don't Trust Government*, Harvard: Harvard University Press. 1-18.
- Okulicz-Kozaryn, A. (2010). Religiosity and life satisfaction across nations. *Mental Health, Religion & Culture*, 13 (2), 155-169.
- Orren, G. (1997). *Fall from grace: The public's loss of faith in government. why people don't trust government*, Harvard: Harvard University Press
- Panahi, M. H., & Shaygan, F. (2007) The effect of religiosity on political trust. *Journal of Social Sciences*, 14 (37), 73-108 (in Persian).
- Parry, G. (1976) Trust, distrust and consensus. *British Journal of Political Science*, 6 (2), 129-142.
- Pay, L. (1991) Political culture and political development. *Journal of Letter of Culture*, 5 (6), 37-47 (in Persian).
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008) Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Journal of Behavior Research Methods*, 40 (3), 879-891.
- Putnam, R. D. (2001) *Making democracy work: Civic traditions in modern italy*. Tehran: Tadbir Publication (in Persian).
- Putnam, R. D. (2001) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1993) *Making democracy work: Civic traditions in modern italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, S. J. P. R. D. (2000). *Disaffected democracies: What's troubling the trilateral countries?*. Princeton University Press.
- Rothstein, B. (2000) *Social capital and institution legitimacy*. Sweden: Goteborg University Press.
- Saboktakinrizi, G., Rohandeh, M., Sobatyan, S. M., & Jafari, A. (2016) Satisfaction and political-social participation (A Survey). *Journal of Applied Sociology*, 27 (3), 97-116 (in Persian).
- Talebi, A., Heidari, S., & Fateminia, S. (2008) Factors influencing political trust: A survey among students of sharif university of technology. *Research Letter of Political Science Journal*, 3 (4), 179-208 (in Persian).
- Verba, S., & Almond, G. A. (1963) *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Weber, M. (2005) *From max weber: essays in sociology*. Translated by: Ahmad Tadayon. Tehran: Hermes Publication (in Persian).
- Whitefield, S., & Evans, G. (1999) Political culture versus rational choice: explaining responses to transition in the czech republic and slovakia. *British Journal of Political Science*, 29 (1), 129-154.
- Zaree, B., & Rouhande, M. (2016) The study of religious and political participation (The case of Karaj citizens). *Bi-Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 5 (8), 1-143 (in Persian).

<http://dx.doi.org/10.22108/jas.2020.121329.1863>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20085745.1400.32.3.2.2>

مقاله پژوهشی

تبیین تأثیر دینداری و سرمایه اجتماعی بر رضایتمندی سیاسی شهروندان شهر اصفهان

هاجر صادقیان، دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، ایران

h_sadeghiyan2010@yahoo.com

حسین مسعودنیا* ، دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، ایران

h.masoudnia@ase.ui.ac.ir

حمید نساج، استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، ایران

h.nassaj@ase.ui.ac.ir

محمودرضا رهبرقاضی، استادیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، ایران

m.rahbarghazi@ase.ui.ac.ir

چکیده

رضایتمندی سیاسی برای نظام‌های سیاسی در سطح ملی و بین‌المللی، اهمیت بسیار زیادی دارد؛ تا جایی که گسترش نارضایتی سیاسی در یک جامعه پایه‌های مشروعیت آن نظام را متزلزل می‌کند. از جمله عوامل مؤثر بر رضایتمندی شهروندان که در نظریه‌های مختلف همچون نظریه سرمایه اجتماعی رابرت پاتنام و نظریه‌های فرهنگ‌گرایان سنتی و عقلایی و نظریه‌های جامعه‌شناسان درباره دین بر آن تأکید شده است، میزان بهره‌مندی از سرمایه اجتماعی و دینداری شهروندان است. برای بررسی رضایتمندی سیاسی در سه حوزه رضایت از کنشگران اجتماعی، نهادهای سیاسی و روش کار و قواعد نظام سیاسی به روش پیمایشی، با نمونه ۳۹۵ نفر پاسخگوی ۱۸ سال به بالا که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شده بودند، اطلاعات جمع‌آوری شد و پس از اجرای پرسش‌نامه میان نمونه آماری و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS، نتایج نشان دادند میزان دینداری پاسخگویان در دو بعد عاطفی و مناسکی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر رضایتمندی سیاسی داشته است. همچنین دو مؤلفه اعتماد اجتماعی و مشارکت مدنی بر رضایتمندی سیاسی تأثیر معنی‌داری داشته‌اند و سبب افزایش سطح رضایت سیاسی بین شهروندان شده‌اند. نتایج برازش الگو نشان می‌دهند میزان F در همه الگوهای آزمون‌شده معنی‌دار بوده است. میزان ضریب تعیین در الگوی نهایی پژوهش نیز نشان می‌دهد مجموع متغیرهای آزمون‌شده ۳۵ درصد از واریانس رضایتمندی سیاسی را تبیین می‌کند. همچنین تأثیر غیرمستقیم دینداری بر رضایتمندی سیاسی در سطح ۰/۰۵، از طریق دو بعد متغیر اعتماد اجتماعی و مشارکت مدنی تأیید شد.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، رضایت سیاسی، دینداری، اعتماد اجتماعی، شهر اصفهان

* نویسنده مسئول

صادقیان، ه.؛ مسعودنیا، ح.؛ نساج، ح. و رهبرقاضی، م. (۱۴۰۰). «تبیین تأثیر دینداری و سرمایه اجتماعی بر رضایتمندی سیاسی شهروندان شهر اصفهان»، جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۲(۳)، ۲۷-۵۴.

مقدمه و بیان مسئله

می‌دهد که در ذات روابط اجتماعی وجود دارند و بازتولیدکننده اعتماد، کارآیی و بهره‌وری اجتماعی و درنهایت، تسهیل‌کننده کنش‌های دوسویه جمعی‌اند. سرمایه اجتماعی به دلیل چنین ویژگی‌هایی می‌تواند در حکم نوعی تسهیل‌کننده روابط عمل کند و همبستگی و انسجام اجتماعی را میان نهادها و ساختارهای اجتماعی با یکدیگر و نیز روابط شهروندان و جامعه با دولت را تقویت کند.

عامل دین نیز به لحاظ گستره اجتماعی بودن آن در شکل‌گیری، تحکیم و تقویت روابط اجتماعی تأثیرگذار است. «دین اساساً با نمادهایی سروکار دارد که غیرعینی‌اند و احساسات، ارزش‌ها و امیدهای مؤمنان را بیان می‌کند و جریان کنش متقابل میان انسان‌ها و اعیان خارجی را سازمان می‌دهد و به نظم می‌کشد یا کل مجموعه اذهان و اعیان را جمع‌بندی می‌کند و یا زمینه این کل را نشان می‌دهد» (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۵)؛ بنابراین، دین در عمل، به منزله یک سیستم ارزشی به حرکت‌های انسان‌ها جهت می‌دهد و آنها را هدفمند و انسان را به سوی اعتلای روانی - انسانی و تکامل رهنمون می‌کند؛ در واقع، دین با آموزه‌ها و تعالیمی که به پیروان خود می‌دهد و ارزش‌هایی که مطرح می‌کند، نقش تعیین‌کننده‌ای در نگرش انسان‌ها به تمام امور و افزایش یا کاهش رضایتمندی سیاسی دارد. در ایران دین همواره به منزله نهادی مؤثر و بانفوذ در عرصه زندگی اجتماعی و سیاسی مطرح بوده است و در جامعه ایران، دین و سیاست از یکدیگر جدا نیستند؛ بنابراین، انتظار می‌رود در جامعه‌ای که بیشتر شهروندان آن مسلمان‌اند و نظام سیاسی، مسئولان و نهادهای سیاسی بر مبنای دین شکل گرفته‌اند، مؤلفه دینداری بر جهت‌گیری و رضایت یا نارضایتی سیاسی شهروندان مؤثر باشد.

بررسی موضوع رضایتمندی سیاسی شهروندان از این رو که آنها همواره در تحولات سیاسی کشور ایران تأثیرگذار بوده‌اند، ما را به شناخت و فهم رضایتمندی سیاسی جامعه ایرانی نزدیک خواهد کرد. فراوانی این شناخت برای دولتمردان بسیار سودمند است؛ چون از شروط یک نظام سیاسی کارآمد،

رضایت سیاسی بخش مهمی از رضایت عمومی از زندگی به منزله یک کل و از مهم‌ترین شاخص‌های یک سیستم سیاسی کارآمد است. در همه جوامع، به دلیل داشتن ابعاد بین‌المللی و مشروعیت‌سازی برای حکومت‌ها در عرصه جهانی، روزه‌روز بیشتر به رضایت سیاسی مردم توجه می‌شود و از آنجا که تأثیر مستقیمی بر افزایش مشارکت مردم در امور سیاسی - اجتماعی دارد، سیاستمداران و پژوهشگران مسائل اجتماعی - سیاسی نیز به آن توجه می‌کنند. بسیاری از متفکران سیاسی معتقدند فرسایش رضایت سیاسی سبب ایجاد بی‌ثباتی سیاسی می‌شود (Parry, 1976: 134).

کارگزاران سیاسی به دنبال شناخت و رفع موانع مشارکت سیاسی و اجتماعی مردم و جلب رضایت عمومی آنها هستند و به همین دلیل، توانمندسازی آحاد مردم و جلب مشارکت و نظر تمام آنها درباره نهادهای دولتی، از نظر سیاسی ضروری به نظر می‌رسد. یکی از انواع ارتباط و تعامل در جوامع که باید به آن توجه شود، ارتباط بین مردم و حاکمیت است. مردم برای رفع نیازهای خود به‌ویژه برای تأمین امنیت، آسایش و مشارکت در امور جامعه، به ارتباط با حاکمیت نیاز دارند. این نیاز با پیشرفته‌شدن جوامع و افزایش روند تقسیم کار و گسترش نظام‌های انتزاعی، روزه‌روز بیشتر می‌شود؛ به گونه‌ای که به قول گیدنز امروزه جدایی کامل از نظام سیاسی غیرممکن است. از طرفی دولت‌ها نیز به ارتباط با مردم نیاز دارند. بیشتر دولت‌های امروزی منتخب مردم‌اند و دوام و بقای آنها به حمایت و خواست مردم وابسته است؛ البته این تعامل و ارتباط بین دولت و مردم باید با سازوکار مناسب که همان ایجاد اعتماد و رضایت سیاسی است، برقرار و حفظ شود (پناهی و شایگان، ۱۳۸۶: ۷۴).

عوامل متعددی از جمله سرمایه اجتماعی و دینداری بر افزایش یا کاهش رضایت سیاسی تأثیرگذارند. سرمایه اجتماعی به‌طور کلی پدیده کاملاً جمعی و برخاسته از کنش‌های دوسویه اجتماعی است و مجموع منابعی را نشان

سبکتکین‌ریزی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش «رضایتمندی و مشارکت سیاسی - اجتماعی؛ مطالعه موردی: شهروندان شهر کرج»، عوامل اجتماعی (پایگاه اقتصادی - اجتماعی، رضایتمندی اجتماعی و رضایتمندی سیاسی) مؤثر بر مشارکت سیاسی - اجتماعی را بررسی کردند. نتایج نشان می‌دهند میان میزان مشارکت سیاسی - اجتماعی با رضایتمندی سیاسی و رضایتمندی اجتماعی همبستگی معنادار وجود دارد. متغیر پایگاه اقتصادی - اجتماعی رابطه معناداری با متغیر وابسته پژوهش ندارد. نتایج تحلیل رگرسیون نیز نشان دادند از میان سه متغیر مستقل ذکر شده، رضایتمندی سیاسی بیشترین تأثیر و رضایتمندی اجتماعی کمترین تأثیر را بر متغیر مشارکت سیاسی - اجتماعی دارند.

کرمی (۱۳۹۴) در پایان‌نامه «تبیین رضایت سیاسی نسل سوم انقلاب با تکیه بر دانشجویان دانشگاه شاهد» رضایت سیاسی را با توجه به نظریه دیوید ایستون، تعریف و شاخص‌سازی کرده و برای تبیین مسئله پژوهش، از نظریه پی‌یر بوردیو استفاده کرده است. بر این اساس، استدلال شده است که میزان در اختیار داشتن سرمایه‌های مختلف، بر رضایت سیاسی افراد تأثیرگذار است و با توجه به اهمیت نقش دین در جامعه ایران، دینداری نیز به متغیرهای مستقل افزوده و از تلفیق متغیرهای مستقل، الگوی نظری ارائه شده است. نتایج نشان می‌دهند سرمایه اجتماعی بیشترین تأثیر را بر افزایش رضایت سیاسی داشته است. همچنین تأثیر دینداری بر رضایت سیاسی معنادار شناخته شد. در مجموع، این عوامل حدود ۲۱ درصد از تغییرات متغیر وابسته پژوهش یعنی رضایت سیاسی را تبیین می‌کنند.

ایمان و منفرد (۱۳۸۵) تأثیر عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر رضایتمندی سیاسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز را بررسی کردند. از یافته‌های پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که رضایتمندی سیاسی دانشجویان این دانشگاه در حد کم است. نتیجه تجزیه و تحلیل دومتغیره نشان می‌دهد متغیرهای بیگانگی سیاسی، خانواده سیاسی، دوستان سیاسی،

برخورداری از حمایت و تداوم رضایت مردم از سیاست‌های داخلی و خارجی آن است. رضایتمندی وسیع سیاسی، به‌ویژه اگر به صورت سازمان‌یافته انجام شود، از بی‌تفاوتی، تکروری و از خودبیگانگی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جلوگیری می‌کند و سبب کاهش تعارضات سیاسی و نابرابری اجتماعی می‌شود و نیروی همبستگی و وحدت ملی را تقویت می‌کند؛ بنابراین، اگرچه رضایتمندی سیاسی در نگاه اول نوعی کیفیت و وضعیت روانی است، متأثر از یک رشته سازه‌های گوناگون جمعیت‌شناختی و اجتماعی - اقتصادی، دستخوش تحول می‌شود. آنچه اهمیت دارد، شناسایی عوامل تأثیرگذار کاهنده، فزاینده و نیز فرایند این تأثیرگذاری بر رضایتمندی سیاسی شهروندان است؛ بنابراین، با توجه به این عوامل، پژوهشگر آن را به‌منزله متغیر وابسته، ارزیابی و تأثیر دینداری و سرمایه اجتماعی به‌منزله دو مؤلفه اثرگذار بر رضایت سیاسی شهروندان در شهر اصفهان را از نظر علمی تبیین کرده است.

پیشینه تجربی پژوهش

ارسیا و ساعی (۱۳۹۸) در پژوهش «تأثیر سرمایه اجتماعی دولت بر توسعه سیاسی از دیدگاه شهروندان تهرانی»، تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر ابعاد سه‌گانه توسعه سیاسی (رضایت از اوضاع سیاسی، احساس آزادی سیاسی، احساس تعلق به جامعه) را بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهند اعتماد اجتماعی بر نگرش شهروندان تهرانی به توسعه سیاسی تأثیر مثبت دارد. همچنین متغیر اعتماد اجتماعی بر سه بُعد نگرش به توسعه سیاسی تأثیر مثبت دارد. به لحاظ مطلوبیت نگرش شهروندان تهرانی به توسعه، تنها بُعد احساس تعلق به جامعه در سطح مطلوبی قرار دارد و ابعاد احساس آزادی سیاسی و رضایت از اوضاع سیاسی و همچنین متغیر نگرش به توسعه سیاسی بین افراد در سطح مطلوبی قرار ندارند. به علاوه متغیر مشارکت اجتماعی بر سه بُعد نگرش به توسعه سیاسی یعنی ابعاد رضایت از اوضاع سیاسی، احساس آزادی سیاسی و احساس تعلق به جامعه نیز تأثیر مثبت دارد.

سیاسی، نهادهای سیاسی و کنشگران سیاسی و همچنین تأثیر میزان دینداری بر آن بین شهروندان بیست سال به بالای تهرانی را بررسی می‌کنند. نتایج پژوهش نشان می‌دهند اعتماد به نظام سیاسی بیشتر از اعتماد به نهادها و کنشگران سیاسی است. میزان دینداری پاسخگویان و نیز اعتماد بنیادی آنها و رضایت از عملکرد نقاط تماس، برداشت از میزان تعهدات مذهبی مسئولان و نیز تلاش دولت برای تأمین رفاه اجتماعی - اقتصادی مردم بر اعتماد سیاسی تأثیر دارد. بیشترین تأثیر به برداشت پاسخگویان از تلاش دولت برای تأمین رفاه مردم تعلق دارد.

هوخه و کرن^۱ (2017) در فصلی از کتاب سرمایه اجتماعی و توسعه حمایت سیاسی در اروپا بیان می‌کنند که کاهش مشروعیت، ناشی از کاهش سرمایه اجتماعی است. این ایده که انجمن‌های داوطلبانه نقش مهمی در ایجاد همبستگی اجتماعی و حمایت سیاسی ایفا می‌کنند، بینش سنتی در زمینه جامعه‌شناسی سیاسی است. فرضیه اساسی این است که انجمن‌های داوطلبانه به منزله زمینه آموزشی برای دموکراسی عمل می‌کنند که در آن شهروندان در معرض به دست آوردن مهارت‌ها و مهارت‌های دموکراتیک‌اند که در رابطه‌شان با سیستم سیاسی اعمال می‌شود. اگر این استدلال درست باشد، حمایت سیاسی باید تاحدودی از مشارکت شهروندان در سازمان‌های جامعه مدنی تأثیر بگیرد. نویسندگان با استفاده از داده‌های نظرسنجی اجتماعی اروپا از سال‌های ۲۰۰۶ و ۲۰۱۲ نشان می‌دهند همبستگی آشکار و معناداری بین مشارکت اجتماعی از یک سو و رضایت از دموکراسی و اعتماد سیاسی از سوی دیگر وجود دارد.

آلبانو و باربارا^۲ (2009) در مقاله «سرمایه اجتماعی، دولت رفاهی و مشروعیت سیاسی» با استفاده از مفهوم سرمایه اجتماعی تأثیر منفی سازوکارهای خرد برای توضیح مشروعیت سیاسی را بررسی کرده‌اند. آنها ۴ کشور را انتخاب کردند که هر کدام از آنها مطالعه موردی رژیم‌های رفاهی مختلف‌اند. یافته‌های پژوهش آنها نشان می‌دهند رفتار

درجه مذهبی بودن و خاستگاه اجتماعی آزمودنی‌ها، با رضایتمندی سیاسی آنان ارتباط معناداری دارد. در تحلیل رگرسیون، شش متغیر بیگانگی سیاسی، رضایت تحصیلی، درجه مذهبی بودن، میزان استفاده از رادیو، سطح سواد مادر و جنیست، ۵۰ درصد از تغییرات رضایتمندی سیاسی را تبیین کرده‌اند. در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهند رضایتمندی سیاسی پاسخگویان، بیش از هر عاملی با رابطه منفی، از بیگانگی سیاسی آنان و سپس با رابطه مثبت، از رضایت تحصیلی و درجه مذهبی بودن آنان تأثیر می‌گیرد.

امام‌جمعه‌زاده و همکاران (۱۳۸۹) در مقاله «بررسی رابطه میان دینداری و مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه اصفهان» با تقسیم دینداری به دو متغیر (اعتقادی - مناسک و اخلاق)، به‌همراه در نظر گرفتن دو وجه از مشارکت سیاسی یعنی عوامل روان‌شناختی - نگرشی و شیوه مشارکت (رسمی یا غیررسمی) بیان می‌کنند که همبستگی‌های معناداری میان ابعاد دینداری و میزان مشارکت سیاسی پاسخگویان وجود دارد. یافته‌ها نشان دادند ارتباط مستقیمی بین سطح دینداری و مشارکت سیاسی وجود دارد؛ براساس این یافته‌ها می‌توان انتظار داشت در جوامع مذهبی میزان مشارکت سیاسی افراد بالاتر باشد.

زارع و روهنده (۱۳۹۴) در مقاله «پژوهشی در باب دینداری و مشارکت سیاسی؛ مطالعه موردی: شهروندان شهر کرج» به دنبال بررسی رابطه بین میزان دینداری و مشارکت سیاسی‌اند و به این نتایج دست یافتند که بین دینداری و مشارکت سیاسی رابطه معناداری وجود دارد که با توجه به آزمون همبستگی پیرسون بین ابعاد مناسکی، پیامدی، اعتقادی و تجربی دینداری با مشارکت سیاسی رابطه مثبتی برقرار است. نتایج این آزمون نشان می‌دهند ابعاد مناسکی و پیامدی دینداری بیشترین سهم معنی‌دار را در پیش‌بینی پراکندگی مشارکت سیاسی دارند.

پناهی و شایگان (۱۳۸۶) در مقاله «اثر میزان دینداری بر اعتماد سیاسی»، اعتماد سیاسی را در سه حوزه اعتماد به نظام

¹ Hooghe & Kern

² Albano & Barbara

حاضر از نظر مؤلفه‌های سنجیده شده نسبت به موارد مشابه کامل تر و به لحاظ آماری نیز با مطالعات پیشین متمایز است؛ درنهایت، یافته‌های آن نسبت به پژوهش‌های پیشین به‌روز ارزیابی می‌شود.

مبانی مفهومی

رضایت سیاسی

مفهوم رضایت سیاسی در ادبیات علوم اجتماعی در تعابیر متفاوتی به کار رفته است و دانشمندان علوم سیاسی و اجتماعی از مفاهیم مشابه یا نزدیکی همچون اعتماد سیاسی، حمایت سیاسی و مشروعیت سیاسی در بیان مقصود خود استفاده کرده‌اند؛ برای مثال، اینگلهارت از مفهوم اعتماد سیاسی استفاده می‌کند و رضایت از زندگی و اعتماد متقابل را عامل مهمی در رضایت سیاسی مردم می‌داند (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۴۹). لوسین پای رضایت سیاسی را در خلال مباحث خود دربارهٔ بحران‌هایی که کشورها در مسیر توسعه با آنها روبه‌رو می‌شوند، بررسی می‌کند. از نظر او بحران توزیع، زمانی سامان می‌گیرد که مردم از کارآمدی نظام سیاسی در توزیع عادلانهٔ ارزش‌ها و امکانات جامعه رضایت حاصل و به کارآیی هیئت حاکمه اعتماد کنند (پای، ۱۳۷۰: ۴۷-۴۵). ماکس وبر نیز رضایت سیاسی را مقدمهٔ مشروعیت می‌داند و عقیده دارد هرچه میزان باور به اعتبار یک نظام سیاسی بیشتر باشد، مشروعیت آن نیز بیشتر است. او به نقش حکومت‌شوندگان در اعتبار و مشروعیت‌بخشیدن به حکومت اذعان دارد. وبر واژهٔ مشروعیت یک نظام سیاسی را اینگونه تعریف می‌کند: «درجهٔ اعتبار آن نظام در باور افرادی که در چهارچوب نظام مزبور به کنش اجتماعی می‌پردازند». بر این اساس، هرچه میزان باور به اعتبار یک نظام سیاسی بیشتر باشد، میزان مشروعیت نظام، اطاعت آزادانهٔ افراد و هم‌زمانی و هم‌نجاری نظام سیاسی با حکومت‌شوندگان بیشتر خواهد بود (وبر، ۱۳۸۴: ۴۳). بدین ترتیب از دیدگاه وبر، مشروعیت زمانی حاصل می‌شود که سلطهٔ سیاسی در باور و ذهنیت حکومت‌شوندگان اعتبار یابد و

کمک‌کردن به دیگران در رژیم‌های ضعیف‌تر، پیامدهای منفی و مضر برای مشروعیت سیاسی در پی دارد؛ زیرا امر کمک‌کردن به دیگران احساس حقارت را در افراد ضعیف‌تر نیازمند به کمک، تقویت می‌کند و این حس سبب بی‌اعتمادی آنها به دولت و در نتیجه، کاهش مشروعیت و نارضایتی سیاسی از دولت می‌شود.

روتستین^۱ (۲۰۰۰) در مقالهٔ «سرمایهٔ اجتماعی و مشروعیت نهادی» دو مفهوم اعتماد عمومی بین شهروندان و اعتماد نهادی (اعتماد به دولت) را بررسی کرده و به این نتیجه رسیده است که سازمان‌های دولتی در اشکال مختلف با عملکرد خود سبب کاهش اعتماد مردم به دولت شده‌اند و این امر نیز کاهش مشروعیت سیاسی دولت را به همراه داشته است.

اوکولیز کوزارین (۲۰۱۰) در پژوهش «دینداری و رضایت از زندگی بین ملت‌ها»، رابطهٔ بین دینداری و رضایت از زندگی را در ۷۹ کشور بررسی کرده است. این مطالعه نشان می‌دهد رابطهٔ بین دینداری و رضایت از زندگی دوطرفه است. مردم مذهبی از زندگی بسیار راضی یا بسیار ناراضی‌اند. انواع دینداری که سرمایهٔ اجتماعی را ترویج می‌کنند، میزان بالایی رضایت از زندگی را پیش‌بینی می‌کنند. مردم به اصطلاح، «نیاز به تعلق» دارند و دین به آنها کمک می‌کند آن را برآورده کنند. از سوی دیگر، انواع دینداری که سرمایهٔ اجتماعی را ترویج نمی‌کنند، رضایت بالایی از زندگی را پیش‌بینی نمی‌کنند. دینداری نیز به زمینه و بافت وابسته است. مردم مذهبی در ملل مذهبی شادترند؛ به عبارت دیگر، این تنها روحیهٔ دینی نیست که مردم را خوشحال می‌کند؛ بلکه یک محیط اجتماعی است که آن را ارائه می‌دهد.

هر یک از مطالعات انجام‌شده به ابعادی از پژوهش حاضر اشاره کرده‌اند و رویکردهای مختلف مطرح‌شده در باب موضوع رضایتمندی را ارائه داده‌اند؛ اما هیچ‌کدام به‌طور مستقیم بحث رضایتمندی سیاسی و نقش عوامل مؤثر (سن، جنسیت، وضعیت تأهل، تحصیلات، درآمد، سرمایهٔ اجتماعی و دینداری) بر آن را بررسی نکرده‌اند. در مجموع پژوهش

^۱ Okulicz-Kozaryn

خصوصی و عمومی را مسئولیت‌پذیر و پاسخگو کرد (Lerner, 1958: 15) و به این ترتیب، زمینه کارآمدسازی دولت و تحقق اهداف راهبردی آن را افزایش داد.

دینداری

دین در اساس، با نمادهای غیرعینی سروکار دارد که احساسات، ارزش‌ها و امیدهای مؤمنان را بیان می‌کند یا جریان کنش متقابل میان انسان‌ها و اعیان خارجی را سازمان می‌دهد و به نظم می‌کشد یا کل مجموعه اذهان و اعیان را جمع‌بندی می‌کند و یا زمینه این کل را نشان می‌دهد (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۵). دینداری عبارت خواهد بود از پذیرش تمام یا بخشی از عقاید، اخلاقیات و احکام دینی به گونه‌ای که شخص دیندار خود را ملزم به پیروی و رعایت از این مجموعه بداند (حشمت‌یغمایی، ۱۳۸۰: ۱۹۰) و دیندار کسی است که با آگاهی (اگرچه در حداقل، به اصول و شعائر یک مذهب، در نظر و عمل، پیروی آن دین را در پیش می‌گیرد؛ به‌طوری که این پیروی بر زندگی اجتماعی و غیردینی او تأثیر می‌گذارد (انوری، ۱۳۷۳: ۱۵۶).

چارچوب نظری

نظریه‌های مربوط به رضایت سیاسی

پژوهش‌های مربوط به منشأ و تکامل نارضایتی سیاسی به‌طور کامل با بحث نظری درباره شخصیت نگرش‌های سیاسی - که فرهنگی یا عقلانی است - مرتبط است. دو الگو برای شکل‌گیری نگرش‌های سیاسی وجود دارد: دیدگاه «فرهنگ‌گرایان سنتی» (Traditional-Culturalist) و دیدگاه «فرهنگ‌گرایان عقلانی» (Rational-Culturalist). دیدگاه فرهنگ‌گرایان سنتی که لرنر^۱ (1958) و به میزان کمتر وربا و آلموند^۲ (1963) آن را مطرح کرده‌اند، ادعا می‌کند که نگرش‌ها به‌آرامی تغییر می‌کنند؛ زیرا آنها ویژگی‌های فرهنگی‌اند و به فرایندهای طولانی مدت اجتماعی شدن بستگی دارند که در

شکل موجود سلطه سیاسی با ارزش‌ها و باورهای موجود در جامعه همسویی داشته باشد. در این صورت، گروه وسیعی از افراد جامعه سلطه سیاسی موجود را می‌پذیرند و از آن اطاعت می‌کنند و حاکمان نیز از حمایت طیف وسیعی از جامعه برخوردار می‌شوند (نقیب‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۵۴).

می‌توان گفت رضایت سیاسی عبارت از نگرش مثبت اعضای یک جامعه اعم از فرد یا گروه نسبت به مجموعه نظام سیاسی حاکم بر یک جامعه است که به‌صورت احساس خوشایندی بازتاب می‌یابد. در همین زمینه، رضایت از عملکرد نهادها و سازمان‌های اداری به‌منزله نقاط تماس مردم با حکومت، تأثیر مستقیمی بر رضایت مردم از دولت و نظام سیاسی دارد. در مجموع، می‌توان گفت رضایت سیاسی عبارت از نگرش مثبت حکومت‌شوندگان به حاکمان، نهادهای سیاسی و قواعدی است که نظام سیاسی بر آنها استوار است. این امر زمانی حاصل می‌شود که شکل موجود نظام سیاسی و عملکرد آن با ارزش‌ها و باورهای عمومی جامعه همسو باشد.

سرمایه اجتماعی

به اعتقاد پاتنام سرمایه اجتماعی وجوه گوناگون سازمان اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌هاست که می‌تواند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارآیی جامعه را بهبود بخشد (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۸۵). سرمایه اجتماعی بر میزان مطلوبیت و پشتیبانی مردم و نهادهای اجتماعی برآمده از آن، از سیاست‌های دولت دلالت دارد. در جوامعی که سرمایه اجتماعی در حد بالایی است، دولت و جامعه مکمل یکدیگرند؛ بنابراین، احتمال موفقیت راهبردها و سیاست‌ها در عمل به مراتب بیشتر است؛ ولی هنگامی که سرمایه اجتماعی ضعیف باشد، گروه‌های قدرتمند به بهای به حاشیه راندن گروه‌های دیگر، بر دولت چیرگی می‌یابند. خصلت بارز جوامعی از این قبیل «نزاع نهفته» است. از جنبه نظری، طرفداران سرمایه اجتماعی معتقدند با شفافیت‌سازی و افشای اطلاعات مربوط به سیاست‌ها و افزایش آگاهی شهروندان، می‌توان کنشگران

¹ Lerner

² Verba & Almond

در این الگو، نارضایتی سیاسی، امر «درون‌زاد سیاسی» یا «عقلانی» در نظر گرفته می‌شود. این امر از عواملی مانند تنظیمات نهادی متمایز، عملکرد نهادی، فساد سیاسی، رسوایی‌های سیاسی خاص، شرایط اقتصاد کلان یا انتظارات ناامیدکننده ناشی می‌شود. در این مفهوم، اعتماد اجتماعی تقریباً هیچ تأثیری در توضیح سطوح مختلف اعتماد سیاسی ندارد. در عوض، این سطوح متمایز به عوامل خاص نهادی و سیاسی مربوط است که بر اعتماد اجتماعی - سیاسی اثرگذارند. نارضایتی سیاسی ممکن است از عملکردهای سیاسی، برای مثال، به وسیله ترجیحات حزبی یا حمایت از مقامات حکومتی، سرایت کند (Hetherington, 1998; Holmberg, 1999). اثرات برنده و بازنده» انتخابات (Clarke & Acock, 1989; Clark & Anderson & LoTempio, 2002; Kornberg, 1989; Clark, 1992). انتظارات برآورده نشده مربوط به ناتوانی دولت برای حل مشکلات کنونی (Hardin, 2000; Pharr et al., 2000) به همراه کاهش عملکرد کلان اقتصادی و ناپدید شدن سیاست‌های رفاه اجتماعی (Alesina & Wacziarg, 2000) نیز ممکن است منبع پذیرفتنی برای نارضایتی سیاسی باشند. وجود رسوایی‌های سیاسی خاص نیز سبب زوال اعتماد سیاسی می‌شود (Lipset & Schneider, 1983; Nye, 1997; Orren, 1997).

سؤال مهم مطرح در اینجا، این است که چگونه می‌توان حمایت سیاسی یا نبود آن را تحلیل کرد. برای این مسئله، باید موضوع‌های مختلف و سطوح نارضایتی را در تجزیه و تحلیل متمایز کرد و به صراحت درباره ارزش حمایت در سطوح مختلف سیاسی توضیح داد. بسیاری از پژوهشگران به نظریه دیوید ایستون اشاره می‌کنند که در سطوح حمایت متمایز می‌شود و حمایت انتزاعی از جامعه سیاسی، حمایت از رژیم سیاسی و حمایت عینی از دولت را متمایز می‌کند (Easton, 1965). ایستون حمایت از جامعه سیاسی را به منزله قصد متقابل میان اعضای نظام برای عمل و همکاری با یکدیگر و حل مسالمت‌آمیز اختلافات منافع و عقاید تعریف می‌کند. او حمایت از رژیم سیاسی را حمایت از قانون اساسی بازی در

طول زمان بازتولید می‌شوند. از سوی دیگر، فرهنگ‌گرایان منطقی معتقدند فرهنگ می‌تواند به سرعت در اثر رویدادهای سیاسی یا اقتصادی، در اثر تجربه یا کشمکش‌ها و به منزله نتیجه ارزیابی عملکرد سازمانی در محیط‌های سازمانی متمایز در کنار انطباق عقلانی و حتی یادگیری بزرگسالی تغییر کند (Lane, 1992; Whitefield & Evans, 1999; Mishler & Rose, 2001). در زیر درباره این دو دیدگاه توضیح داده می‌شود.

دیدگاه فرهنگ‌گرایان سنتی: سرمایه اجتماعی

مهم‌ترین توضیح فرهنگی نارضایتی سیاسی، الگوی سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی به مجموعه‌ای از ویژگی‌های سازمان اجتماعی همانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها اشاره دارد که موجب ایجاد ارتباط و مشارکت بهینه اعضای یک اجتماع می‌شود و در نهایت، منافع متقابل آنان را تأمین می‌کند (Putnam et al., 1993: 167). این تعریف شامل عنصری ساختاری (از جمله سازمان‌های اجتماعی و شبکه‌ها) و عنصری فرهنگی (هنجارهای اجتماعی و ارزش‌های متقابل و اعتماد اجتماعی) است. الگوی فرهنگ‌گرای سنتی بر این باور است که نارضایتی سیاسی، بازتابی از گرایش رو به کاهش اعتماد اجتماعی است؛ البته برجسته‌ترین مدافع این رویکرد، رابرت پاتنام است. اگرچه پژوهشگران دیگر نیز در شکل‌گیری صریح روابط بین تعامل اجتماعی و اعتماد اجتماعی در باورهای سیاسی شهروندان کمک کرده‌اند؛ برای مثال، از دیدگاه نوریس و نیوتن خلاصه استدلال سرمایه اجتماعی، به این مطلب اشاره دارد که الگوهای تعامل اجتماعی هم به اعتماد شهروندان به یکدیگر و هم به اعتماد سیاسی آنها مربوط می‌شود. به گفته نیوتن، اعتماد سیاسی و اعتماد اجتماعی «دوروی یک سکه هستند» (Newton, 1999: 179). از این منظر، اعتماد سیاسی دست کم تا حدودی محصول فرعی و بیرونی اعتماد اجتماعی به نظام سیاسی است (Mishler & Rose, 2001: 31).

دیدگاه فرهنگ‌گرایان عقلایی: نهادها و سیاست

پژوهش، تأکید خویش را بر فرهنگ مدنی یا همان سنت‌های مدنی قرار داد که نوع کاملاً خاصی از فردگرایی است که هم به شرافت خود و هم به ارزش‌های فردی همه انسان‌ها احترام می‌گذارد و به این طریق، محدودیت‌هایی برای منافع شخصی فرد قائل می‌شود. در یک فرهنگ مدنی، فرد تنها به فکر خود و منافع کوتاه‌مدت خود نیست؛ بلکه براساس الگوی انتخاب عقلانی، نفع شخصی‌اش را در همکاری با دیگران و عمل جمعی می‌داند. از نظر او سرمایه اجتماعی به ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی در شکل هنجارهای معامله متقابل تعمیم‌یافته در یک اجتماع، سبب کارایی بیشتر نسبت به جامعه گرفتار بی‌اعتمادی می‌شود. او سرمایه اجتماعی را دارای هر دو بُعد فردی و جمعی می‌داند و معتقد است سرمایه اجتماعی قبل از هر چیز افرادی را بهره‌مند می‌کند که آن را شکل می‌دهند؛ بنابراین، سرمایه اجتماعی هم کالای خصوصی و هم کالای عمومی است. پاتنام معتقد است سرمایه اجتماعی از دو بُعد درون‌گروهی و بین‌گروهی تشکیل شده و وجود هر دو بُعد لازم است. بعد اول بیشتر در ابعاد کوچک‌تر فردی و تربیتی در شکل سرمایه اجتماعی درون‌گروهی مفید است و بعد دوم، برای مسائل بزرگ اجتماعی و معماهای جمعی - که به سرمایه اجتماعی بین‌گروهی نیازمندند و مشارکت همه‌جانبه را می‌طلبند - ضروری است (به نقل از فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۱۵۸-۱۵۷). او در کتاب بولینگ یک‌نفره معتقد است گرچه سرمایه اجتماعی درون‌گروهی در گروه‌های مختلف قومی، سنی، جنسی، طبقاتی و ... ممکن است سبب شکل‌گیری خودهای انحصاری و تنگ‌نظرانه شود، سرمایه اجتماعی بین‌گروهی سبب اتصال افراد غیرمشابه از بخش‌های گوناگون جامعه با هویت‌های باز و خالی از تعصب به یکدیگر می‌شود. این دو نوع سرمایه، جایگزین یکدیگر و یا در جامعه از هم جدا نیستند. پاتنام در بخش دوم کتاب، روند مشارکت مدنی و

نظام سیاسی تعریف می‌کند؛ به این معنی که اصول و ترتیبات قانون اساسی که اختلافات اجتماعی را حل و فصل می‌کند، تعریف شده است. حمایت از دولت همان چیزی است که ایستون سومین و مهم‌ترین سطح حمایت می‌نامد؛ زیرا اقدامات و تصمیمات مشخصی را در زمینه حل اختلافات اجتماعی انجام می‌دهد (Norris, 1999: 201). در چارچوب مفهومی این پژوهش، مفهوم حمایت سیاسی دیوید ایستون، مبنای تحلیل سطوح حمایت و رضایت سیاسی قرار می‌گیرد.

نظریه سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر رضایتمندی سیاسی

در این پژوهش، برای بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و رضایتمندی شهروندان اصفهان، از نظریه رابرت پاتنام درباره تأثیر سرمایه اجتماعی بر تحقق دموکراسی به‌طور عام و رضایتمندی سیاسی به‌طور خاص استفاده شده است. پاتنام در کتاب *دموکراسی و سنت‌های مدنی در ایتالیای مدرن* (1993) که با همکاری رابرت لئوناردی و رافائلا نانتی نوشت و در آن به موضوع سیاست محلی در ایتالیای معاصر پرداخت، نشان داد «تفاوت در سطح عملکرد حکومت‌های محلی در مناطق شمال و جنوب ایتالیا، نتیجه تفاوت در اجتماعات مدنی است تا تفاوت در سطح توسعه اقتصادی». او در این زمینه، بر زندگی انجمنی تأکید کرده و معتقد است این نوع زندگی، محور فعالیت‌ها در اجتماعات مدنی است و مشارکت در تنوعی از انجمن‌ها مانند باشگاه‌های ورزشی، مهارت‌های تعاونی و انجمنی فرد و در عین حال، احساس مسئولیت‌پذیری او برای افعال جمعی را پرورش می‌دهد؛ در واقع، پاتنام (۱۳۸۰) در این کتاب، با مطالعه حکومت‌های محلی شمال و جنوب ایتالیا که در یک زمان تشکیل شدند و از ساختار سازمانی و قانونی مشابهی برخوردار بودند، درصدد پاسخ به این پرسش برآمد که چرا حکومت‌های محلی شمال ایتالیا از دموکراسی کارآمدتری برخوردار بوده‌اند و رضایت شهروندان را به‌طور نسبی برآورده کرده‌اند؛ در حالی که، حکومت‌های محلی جنوب این‌چنین نبوده‌اند. او در این

صاحب نظران سرمایه اجتماعی از جمله کلمن، فوکویاما، پاتنام و گیدنز بر تأثیر دین بر افزایش سرمایه اجتماعی تأکید زیادی داشته‌اند. بیشتر جامعه‌شناسان به نقش دین در افزایش همبستگی اجتماعی، فعالیت‌های گروهی، ایجاد اعتماد و دیگر ویژگی‌های سرمایه اجتماعی اشاره دارند. دورکیم دین را عامل همبستگی اجتماعی می‌داند (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۸۸). دوریس دین را عامل انسجام‌بخش و تقویت همکاری اعضا و ادای دین را هنجاربخش و نظم‌آفرین می‌داند (همیلتون، ۱۳۷۷: ۲۱۱).

ماکس وبر دین را کلید نیروبخش کمک‌کردن مردم به یکدیگر و گذشتن از منافع خودشان می‌داند (فروند، ۱۳۶۲: ۹۷). پاتنام یکی از کارکردهای مهم مذهب را افزایش سرمایه اجتماعی می‌داند و معتقد است مذهب با تشویق پیروان خود به فعالیت‌های گروهی، گذراندن وقت خود با خانواده و دیگران و برگزاری مراسم برنامه‌های جمعی، موجب تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود. به اعتقاد او عضو شدن در گروه‌های مذهبی با دیگر درگیری‌های مدنی نظیر رأی‌دادن، شرکت در فعالیت‌های اجتماعی، صحبت با همسایه‌ها و پرداخت صدقه همراه است که موجب افزایش سرمایه اجتماعی می‌شوند (Putnam, 2000: 79)؛ بنابراین، دین هم به‌طور مستقیم و هم به‌طور غیرمستقیم و از طریق تأثیر بر افزایش سرمایه اجتماعی می‌تواند بر رضایت شهروندان تأثیرگذار باشد. در ایران از آنجا که نظام سیاسی بر مبنای اسلام است و بیشتر مردم مسلمان‌اند و با توجه به آموزه‌های خاص اسلام مبتنی بر جمع‌گرایی و حضور در عرصه‌های مختلف سیاست و جامعه، این فرض بیشتر تقویت می‌شود.

چارچوب نظری حاصل از مبانی نظری و مفهومی

از آنجا که در تبیین موضوعات و مسائل اجتماعی - سیاسی نمی‌توان تک‌علیتی نگرینست و همچنین دیدگاه‌های مطرح‌شده در این پژوهش (پیشینه تجربی و نظری) هر کدام به بعدی از ابعاد موضوع رضایت سیاسی پرداخته‌اند، برای تبیین کامل‌تر این مسئله ضروری است دیدگاه‌های مختلف را در چارچوب

سرمایه اجتماعی در آمریکا را بررسی می‌کند و نتیجه می‌گیرد که کاهش سرمایه اجتماعی سبب کاهش مشارکت سیاسی و اعتماد به حکومت، کاهش مشارکت سازمانی فعال و در یک کلام، کاهش مشارکت مدنی می‌شود (فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۱۶۰). پاتنام معتقد است سرمایه اجتماعی سبب حل مسائل جمعی و تسهیل گردش چرخش‌هایی می‌شود که اجازه پیشرفت همسان و یکنواخت جوامع را می‌دهد. همچنین با گسترش آگاهی از راه‌های مختلف و توانایی‌های متصل به یکدیگر، به افراد مرتبط با یکدیگر اجازه می‌دهد از تسامح، انعطاف، همنوایی و همدلی بیشتری برخوردار باشند (فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۱۶۱). از نظر پاتنام (۱۳۸۰) شبکه‌های مشارکت مدنی، یکی از اجزای ضروری سرمایه اجتماعی‌اند و هرچه این شبکه‌ها متراکم‌تر باشند، احتمال همکاری شهروندان در جهت منافع متقابل بیشتر است و در زبان نظریه بازی‌ها، تکرار پیوند درونی بازی‌ها را افزایش می‌دهد، ارتباطات را تسهیل می‌کند و تجسم موفقیت پیشینیان در همکاری است که می‌تواند به‌منزله چارچوب فرهنگی شفاف برای همکاری آینده عمل کند؛ البته شبکه‌های مشارکت مدنی مدنظر پاتنام، شامل شبکه‌های افقی است تا عمودی؛ بنابراین، طبق معنای مدنظر پاتنام، انتظار می‌رود سرمایه اجتماعی تولیدشده از طریق شبکه‌ها و ساختار روابط میان افراد، انواع مشخصی از کنش مثبت به‌وسیله افراد را تسهیل کند که قبل از آن وجود نداشتند. درباره موضوع پژوهش حاضر نیز به‌طور مشخص می‌توان فرض کرد که سرمایه اجتماعی با افزایش ظرفیت کنش سیاسی افراد، احتمال درگیری سیاسی و مشارکت آنها را افزایش می‌دهد و بر رضایتمندی سیاسی آنها تأثیرگذار است.

نظریه‌های جامعه‌شناختی در دین و تأثیر آنها بر رضایتمندی

سیاسی

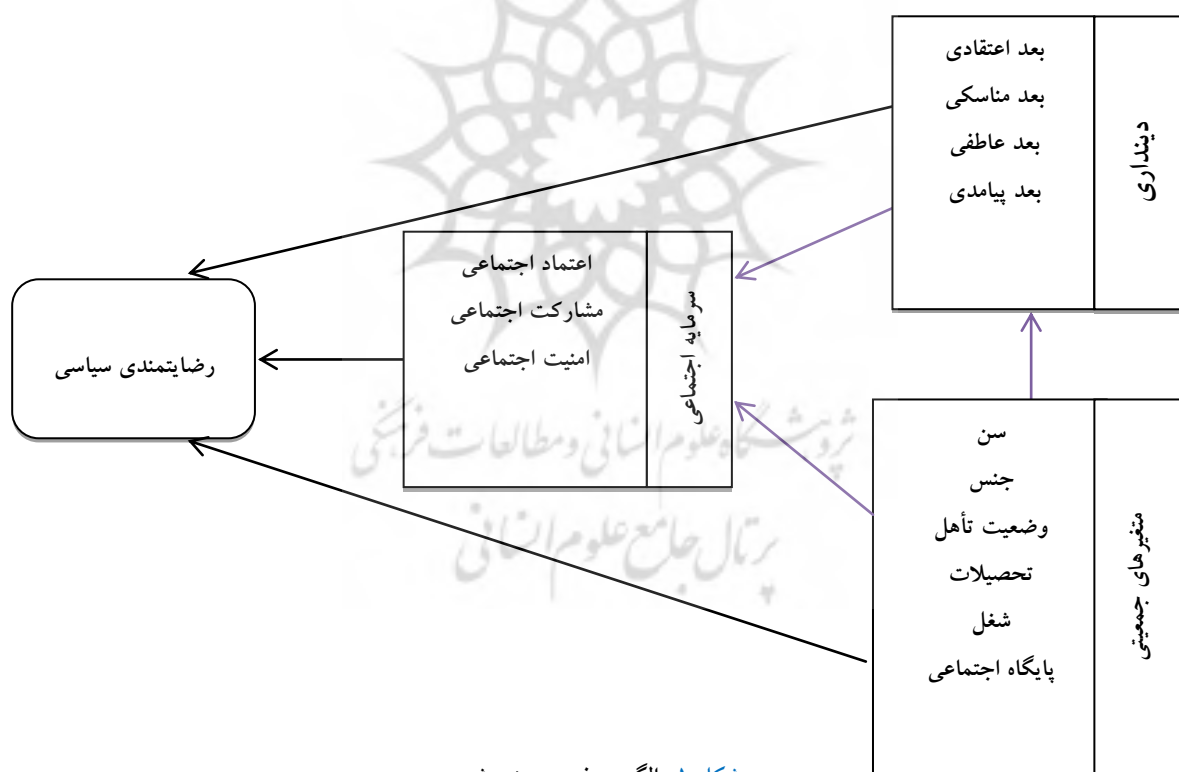
عامل مهم دیگر تأثیرگذار بر رضایت سیاسی، دین و ارزش‌های مذهبی است. اسپنسر، دورکیم، تونیس و وبر هر کدام به‌گونه‌ای بر تأثیر دین و ارزش‌ها بر رواج اعتماد و رضایت تأکید کرده‌اند.

نظری تلفیقی به صورت زیر ارائه داد:

الگوی فرهنگ‌گرای سنتی بر این باور است که نارضایتی سیاسی، بازتابی از گرایش رو به کاهش سرمایه اجتماعی است. از این دیدگاه، الگوهای تعامل اجتماعی هم به اعتماد شهروندان به یکدیگر و هم به اعتماد سیاسی آنها مربوط می‌شوند. از این منظر، رضایت سیاسی تاحدودی محصول فرعی و بیرونی اعتماد اجتماعی به نظام سیاسی است. در الگوی فرهنگ‌گرایان عقلایی، نارضایتی سیاسی محصول عواملی چون عملکرد نهادی، فساد سیاسی، رسوایی‌های سیاسی، شرایط اقتصادی و محرومیت نسبی است. از دیدگاه نظریه سیستمی دیوید ایستون، از دست رفتن تعادل میان ورودی‌ها و خروجی‌های سیستم سیاسی است که می‌تواند

سبب بروز نارضایتی و بحران و حتی فروپاشی سیستم شود؛ بنابراین، مفهوم رضایت سیاسی براساس این نظریه‌ها در سه بعد رضایت از کنشگران سیاسی، نهادهای سیاسی، قواعد و روش عملکرد نظام بررسی می‌شود. سرمایه اجتماعی و ابعاد آن به‌ویژه مبحث اعتماد اجتماعی می‌تواند بر نگرش سیاسی و رضایت یا نارضایتی سیاسی شهروندان اثرگذار باشد. و بر، دورکیم و اسپنسر بر تأثیر دین بر افزایش اعتماد و رضایت سیاسی تأکید می‌کنند و پاتنام یکی از کارکردهای مهم مذهب را افزایش سرمایه اجتماعی می‌داند. کوزارین با تأکید بر نقش دینداری در رضایت سیاسی، نشان می‌دهد رابطه بین دینداری و رضایت از زندگی دوطرفه است.

شکل ۱- الگوی مفهومی پژوهش

Fig 1- Conceptual model of research

فرضیه‌های پژوهش

۱. دینداری بر رضایتمندی سیاسی تأثیر دارد.
۲. سرمایه اجتماعی بر رضایتمندی سیاسی تأثیر دارد.
۳. دینداری به طور غیرمستقیم و از طریق متغیر میانجی

با مرور ادبیات نظری و تجربی، فرضیه‌های زیر برای آزمون در این پژوهش مطرح می‌شوند:

سرمایه اجتماعی بر رضایتمندی سیاسی شهروندان تأثیر دارد.

تعاریف عملیاتی متغیرها

رضایت سیاسی (متغیر وابسته):

برای عملیاتی‌سازی رضایت سیاسی به کمک نظریه دیوید ایستون، رضایت سیاسی در سه سطح رضایت از کنشگران سیاسی، رضایت از نهادهای سیاسی و رضایتمندی از روش کار و قواعد نظام بررسی می‌شود. هر یک از سطوح برشمرده شده با استفاده از طیف لیکرت سنجیده می‌شوند.

کنشگران سیاسی افرادی هستند که با انتخاب مستقیم مردم یا انتصاب به وسیله مسئولان منتخب مردم، مسئولیت اجرایی را در سطوح بالا به عهده دارند (Bretzer, 2002: 7)؛ در واقع، کنشگران سیاسی مسئولان طراز اول کشورند که تصمیم‌گیری‌های مهم سیاسی کشور را انجام می‌دهند. این مفهوم با شاخص پنج‌گویه‌ای از ویژگی‌های شخصیتی همچون هوش، دانش، توان مدیریتی و تعهد سنجیده می‌شود. رضایت از نهادهای سیاسی با پرسش از میزان رضایت پاسخگویان از ۵ نهاد دولتی صورت می‌گیرد. این نهادها شامل دولت (قوه مجریه)، قوه قضاییه، مجلس، نیروی انتظامی و شهرداری‌هاست. برای سنجش رضایت از روش کار و قواعد نظام سیاسی از پنج مقیاس مشروعیت سیاسی، رضایت از عملکرد اجتماعی، رضایت از عملکرد اقتصادی، رضایت از عملکرد فرهنگی و رضایت از عملکرد سیاست خارجی استفاده می‌شود. بررسی پایایی پرسش‌نامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ نشان داد ضریب مدنظر ۰/۸۱ و پذیرفتنی است.

دینداری

تعریف عملیاتی: در پژوهش حاضر برای سنجش دینداری از پرسش‌نامه گلاک و استارک (1965) با ضریب آلفای ۰/۸۲ استفاده شده است که در مطالعات تجربی سراجزاده (۱۳۷۷) با ضریب آلفای ۰/۹۴، سراجزاده و محمدی (۱۳۹۰) با ضریب آلفای ۰/۹۷ و احمدی و همکاران (۱۳۹۳) با ضریب آلفای

۰/۹۱ به کار رفته است. در الگوی آنها دینداری پنج بعد فکری، اعتقادی، مناسکی، عاطفی و پیامدی را دارد. پرسش‌نامه استفاده شده در این پژوهش ۴ بعد از ابعاد ذکر شده را به کار برده و بعد فکری دین به دلیل وسعت تبلیغات در ایران حذف شده است. پرسش‌نامه حاضر ۲۰ گویه دارد که در چهار بعد اعتقادی (با ۵ گویه)، عاطفی (با ۵ گویه)، پیامدی (با ۵ گویه) و مناسکی (با ۵ گویه) برای سنجش میزان دینداری به کار می‌رود.

بعد اعتقادی: یا باورهای دینی عبارت از باورهایی است که انتظار می‌رود پیروان آن دین به آنها اعتقاد داشته باشند. بعد مناسکی: یا اعمال دینی، شامل اعمال دینی مشخصی همچون عبادت، نماز، شرکت در آیین‌های دینی خاص، روزه گرفتن و غیره است که انتظار می‌رود پیروان هر دین آنها را بجا آورند.

بعد عاطفی: ناظر بر عواطف، تصورات و احساسات مربوط به داشتن رابطه با جوهری ربوبی همچون خدا یا واقعیتی غایی یا اقتداری متعالی است.

بعد پیامدی یا آثار دینی: ناظر به اثرات باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزمره پیروان است. مقیاس اندازه‌گیری استفاده شده در این سنجش، لیکرت است که هر گویه پنج درجه ارزشی «کاملاً موافق، موافق، تاحدودی، مخالف و کاملاً مخالف» را در بر می‌گیرد و ارزش‌های هر گویه بین ۴-۰ متغیر است.

سرمایه اجتماعی

برای ایجاد پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی ابتدا ۱۲ سؤال مهم مطرح و سپس با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی روایی پرسش‌نامه بررسی شد. در این آزمون کفایت نمونه‌برداری برابر با ۰/۶۹ و مقدار کرویت بارتلت برابر با ۵۶۴/۷۳ در سطح ۰/۰۵ خطا پذیرفتنی بود. در جریان تحلیل عاملی مشخص شد سه عامل اصلی از تحلیل عاملی به دست آمده و هر عامل شامل ۴ سؤال بوده است. در این زمینه، عامل اول، اعتماد اجتماعی (گویه‌هایی مانند بیشتر مردم معتمدند، می‌توان

نفر از پاسخگویان مجرد و ۱۹۲ نفر متأهل‌اند. در زمینه تحصیلات نیز حدود ۴۶/۳ درصد پاسخگویان در مقطع تحصیلی کارشناسی بودند و میانگین سنی پاسخگویان ۲۴/۵ سال بوده است. به لحاظ وضعیت شغلی تعداد ۲۲۴ نفر یا به تعبیری، ۵۶/۷ درصد دولتی بوده‌اند؛ بنابراین، نما در این متغیر وضعیت شغلی دولتی است. در رتبه‌بندی درآمدی، سطح درآمد زیر ۳ میلیون تومان در ماه بیشترین فراوانی را (۴۴ درصد) و درآمد بالای ۱۰ میلیون تومان در ماه کمترین فراوانی را (۲/۵ درصد) میان پاسخگویان داشته‌اند. شرح کامل گویه‌ها در بخش یافته‌ها وجود دارد.

برای برآورد اعتبار سازه‌ای متغیرهای پژوهش از فن تحلیل عاملی استفاده شد. با توجه به اینکه سه متغیر اصلی پژوهش یعنی رضایت سیاسی، میزان سرمایه اجتماعی و میزان دینداری، ابعاد و مؤلفه‌های متفاوتی داشتند، لازم شد برای برآورد سازه‌ای از تحلیل عاملی استفاده شود.

برای بررسی ساختار عاملی پرسش‌نامه رضایت سیاسی از آزمون تحلیل عاملی تأییدی با روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و چرخش واریماکس بر پایه ملاک کیسر استفاده شد. در این مرحله تعداد عامل‌ها تعیین می‌شود. آماره‌ای که این کار را انجام می‌دهد، «مقدار ویژه» است. جدول ۱ مشخصه‌های آماری اولیه حاصل از تحلیل عاملی پرسش‌نامه رضایت سیاسی را نشان می‌دهد که بر پایه سه عامل با بار ویژه بیشتر از یک قرار دارند. همان طور که از نتایج برمی‌آید، سه عامل اصلی از تحلیل عاملی به دست آمده است که ارزش بیشتر از یک دارند و در مجموع، حدود ۵۵/۸۲۷ درصد از واریانس نمرات مقیاس را تبیین می‌کنند؛ به این ترتیب، عامل اول با ارزش ویژه ۱۰/۰۱۸ بیشترین درصد واریانس (۴۰/۰۷)، عامل دوم با ارزش ویژه ۲/۲۸۵ درصد، واریانس (۹/۱۳۹) و عامل سوم با ارزش ویژه ۱/۶۵۴ درصد، واریانس (۶/۶۱۵) کل را تبیین می‌کنند.

بدون دریافت هیچ‌گونه مدرکی به دوست خود قرض داد و غیره)، عامل دوم، مشارکت مدنی (گویه‌هایی مانند در مراسم‌های مذهبی در مسجد محله مشارکت می‌کنم، علاقه زیادی به شرکت در کارهای گروهی در محله دارم و غیره) و عامل سوم، امنیت اجتماعی (گویه‌هایی مانند بدون نگرانی و با اطمینان خاطر از خانه بیرون می‌روم، خالی گذاشتن منزل به مدت چند روز در این شهر عاقلانه نیست و غیره) نامگذاری شدند. از سوی دیگر، پایایی سؤالات با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ بررسی شد که کل ضریب آلفای کرونباخ پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی، ۰/۷۲ به دست آمد. میانگین کلی سرمایه اجتماعی ۳۹/۸۹ و انحراف استاندارد آن ۵/۳۵ به دست آمده است. شرح کامل گویه‌ها در بخش یافته‌ها وجود دارد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر با توجه به اهداف مدنظر، کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی و از نظر آزمون فرضیه‌ها، پیمایشی است. واحد مشاهده و تحلیل، فرد است و جمعیت آماری، شهروندان ۱۸ سال به بالای اصفهانی‌اند. از آنجا که مطالعه حاضر با روش کمی انجام شده و بر آزمون فرضیه‌ها و نظریه داده‌بنیاد مبتنی است، برآورد نمونه‌گیری با استفاده از نرم‌افزار SPSS Sample Power در مسیر تحلیل توان (Power) انجام شد. با توجه به پیش‌فرض‌های مربوط به نمونه‌گیری احتمالی (سطح اطمینان، توان آزمون، حجم اثر و تعداد متغیرهای درگیر در تحلیل) و با استفاده از نرم‌افزار SPSS Sample Power حجم نمونه آماری از بین شهروندان اصفهان تعداد ۳۴۰ نفر مشخص شد. برای بالابردن پایایی ابزار پژوهش و قابلیت تعمیم بیشتر نتایج جامعه ۵٪ به نمونه آماری اضافه و نمونه ۳۹۵ نفر در نظر گرفته شد. روش نمونه‌گیری، تصادفی خوشه‌ای است. نتایج توصیفی نشان می‌دهند از نمونه پژوهش ۱۸۰ نفر را مردان و ۲۱۵ نفر را زنان تشکیل می‌دهند که این امر تصادفی بودن نمونه را بیشتر نمایان می‌کند. ۲۰۳

جدول ۱- آمارهای اولیه تحلیل عاملی برای رضایت سیاسی

Table 1- Preliminary Statistics of Factor Analysis for Political Satisfaction

گویه‌ها	ضریب اشتراک	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد تجمعی
عامل ۱ (کنشگران اجتماعی)	۱	۱۰/۰۱۸	۴۰/۰۷	۴۰/۰۷
عامل ۲ (نهادهای سیاسی)	۱	۲/۲۸۵	۹/۱۳۹	۴۹/۲۱۱
عامل ۳ (قواعد و روش کار نظام)	۱	۱/۶۵۴	۶/۶۱۵	۵۵/۸۲۷

این ترتیب، عامل اول با ارزش ویژه ۸/۴۴۱، بیشترین درصد واریانس (۴۲/۲۰۴)، عامل دوم با ارزش ویژه ۲/۰۱۳ درصد، واریانس (۱۰/۰۶۳)، عامل سوم با ارزش ویژه ۲/۰۷۹ درصد، واریانس (۵/۳۹۵) و عامل چهارم با ارزش ویژه ۱/۰۷۹ درصد، واریانس (۵/۱۲۳) را تبیین می‌کنند.

جدول ۲ مشخصه‌های آماری اولیه حاصل از تحلیل عاملی پرسش‌نامه دینداری را نشان می‌دهد که بر پایه چهار عامل با بار ویژه بیشتر از یک قرار دارند. همان طور که از نتایج برمی‌آید، چهار عامل اصلی از تحلیل عاملی به دست آمده است که ارزش بیشتر از یک دارند و در مجموع، حدود ۶۲/۷۸ درصد از واریانس نمرات مقیاس را تبیین می‌کنند؛ به

جدول ۲- آمارهای اولیه تحلیل عاملی برای دینداری

Table 2- Preliminary Statistics of Factor Analysis for Religiosity

گویه‌ها	ضریب اشتراک	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد تجمعی
عامل ۱ (بعد اعتقادی)	۱	۸/۴۴۱	۴۲/۲۰۴	۴۲/۲۰۴
عامل ۲ (بعد عاطفی)	۱	۲/۰۱۳	۱۰/۰۶۳	۵۲/۰۶۳
عامل ۳ (بعد پیامدی)	۱	۲/۰۷۹	۵/۳۹۵	۵۷/۶۶۲
عامل ۴ (بعد مناسکی)	۱	۱/۰۷۹	۵/۱۲۳	۶۲/۷۸

جدول ۳ مشخصه‌های آماری اولیه حاصل از تحلیل عاملی پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد که بر پایه چهار عامل با بار ویژه بیشتر از یک قرار دارند. همان طور که از نتایج برمی‌آید، سه عامل اصلی از تحلیل عاملی به دست آمده است که ارزش بیشتر از یک دارند و در مجموع، حدود ۴۵/۳۶ درصد از واریانس نمرات مقیاس را تبیین می‌کنند؛ به این ترتیب، عامل اول با ارزش ویژه ۲/۵۱، بیشترین درصد واریانس (۲۰/۹۵۵)، عامل دوم با ارزش ویژه ۱/۶۶ درصد، واریانس (۱۳/۸۸) و عامل سوم با ارزش ویژه ۱/۲۱ درصد، واریانس (۱۰/۵۳) را تبیین می‌کنند.

جدول ۳ مشخصه‌های آماری اولیه حاصل از تحلیل عاملی پرسش‌نامه سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد که بر پایه چهار عامل با بار ویژه بیشتر از یک قرار دارند. همان طور که از نتایج برمی‌آید، سه عامل اصلی از تحلیل عاملی به دست آمده است که ارزش بیشتر از یک دارند و در مجموع، حدود

جدول ۳- آمارهای اولیه تحلیل عاملی برای سرمایه اجتماعی

Table 3- Preliminary statistics of factor analysis for social capital

گویه‌ها	ضریب اشتراک	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد تجمعی
عامل ۱ (بعد اعتماد)	۱	۲/۱۸۷	۲۰/۹۵	۲۰/۹۵
عامل ۲ (بعد مشارکت)	۱	۱/۸۶۳	۱۳/۸۸	۳۴/۸۳
عامل ۳ (بعد امنیت)	۱	۱/۸۱۷	۱۰/۵۳	۴۵/۳۶

کارگزاران سیاسی، نهادهای سیاسی و روش کار و قواعد نظام تشکیل شده است. جدول ۴ توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب گویه‌های مختلف رضایت سیاسی را نشان می‌دهد.

نتایج پژوهش

در این قسمت اطلاعات توصیفی متغیرهای پژوهش ارائه می‌شود. شاخص رضایتمندی سیاسی از ترکیب سه سطح

جدول ۴- توزیع فراوانی گویه‌های متغیر رضایت سیاسی

Table 4- Frequency distribution of variable items of political satisfaction

ابعاد	گویه‌ها	اماره	کاملاً موافق	بی‌نظر	مخالف	کاملاً مخالف
رضایت از کنشگران سیاسی	(۱) مسئولان کشور از هوش و ظرفیت کافی برای اداره کشور برخوردارند.	فراوانی	۱۰۰	۸۳	۱۶۵	۳۰
		درصد	۲۵/۳	۲۱/۰	۴۱/۸	۷/۶
	(۲) مسئولان مملکت دانش فنی لازم برای حل مشکلات امروز کشور را دارند.	فراوانی	۱۴۸	۱۲۳	۱۰۷	۱۱
		درصد	۳۷/۵	۳۱/۱	۲۷/۱	۲/۸
	(۳) مسئولان مملکت می‌توانند برای مسائل مهم اجتماعی و اقتصادی که کشور با آنها روبه‌روست، تفاوت ایجاد کنند.	فراوانی	۱۲۵	۱۲۸	۱۱۷	۲۰
رضایت از نهادهای سیاسی	(۴) مسئولان کشور معمولاً منافع شخصی و گروهی خود را بر منافع ملی ترجیح می‌دهند.	فراوانی	۳۱/۶	۳۲/۴	۲۹/۶	۵/۱
		درصد	۵۴	۶۲	۱۶۶	۸۷
	(۵) مسئولان کشور تلاش خود را صرف حل مشکلات مردم می‌کنند.	فراوانی	۱۳/۷	۱۵/۷	۴۲/۰	۲۲/۰
		درصد	۵۸	۷۲	۱۱۳	۷۵
	(۶) در حال حاضر چه میزان از عملکرد قوه قضاییه در کشور رضایت دارید؟	فراوانی	۱۴/۷	۱۷/۲	۴۳/۸	۱۹/۰
رضایت از نهادهای سیاسی		درصد	۱۱۳	۱۱۶	۹۷	۵۶
	(۷) در حال حاضر چه میزان از عملکرد دولت در کشور رضایت دارید؟	فراوانی	۲۸/۶	۲۹/۴	۲۴/۶	۱۴/۲
		درصد	۱۲۷	۱۳۳	۶۹	۵۵
	(۸) در حال حاضر چه میزان از عملکرد مجلس شورای اسلامی در کشور رضایت دارید؟	فراوانی	۳۲/۲	۳۳/۷	۱۷/۵	۱۳/۹
		درصد	۹۶	۱۰۲	۸۹	۸۰
رضایت از نهادهای سیاسی	(۹) در حال حاضر چه میزان از عملکرد نیروی انتظامی در کشور رضایت دارید؟	فراوانی	۲۴/۳	۲۵/۸	۲۲/۵	۲۰/۳
		درصد	۳۸	۳۸	۶۸	۱۰۲
	(۱۰) در حال حاضر چه میزان از عملکرد شهرداری‌ها در کشور رضایت دارید؟	فراوانی	۹/۶	۹/۶	۱۷/۲	۲۵/۸
		درصد	۱۳۸	۱۳۸	۶۷	۴۹
	(۱۱) افتخار می‌کنم در حاکمیت رژیم جمهوری اسلامی هستم.	فراوانی	۳۴/۹	۳۲/۹	۱۷/۰	۱۲/۴
رضایت از روش کار و قواعد نظام		درصد	۷۵	۴۷	۱۱۱	۵۹
	(۱۲) من قانون اساسی جمهوری اسلامی را قبول دارم.	فراوانی	۱۹/۰	۱۱/۹	۲۸/۱	۱۴/۹
		درصد	۵۶	۴۳	۹۷	۸۴
	(۱۳) جمهوری اسلامی ایران رژیم برحق است.	فراوانی	۱۴/۲	۱۰/۹	۲۴/۶	۲۱/۳
		درصد	۷۵	۴۶	۱۰۶	۶۱
رضایت از روش کار و قواعد نظام	(۱۴) جمهوری اسلامی در کنترل مسائلی نظیر فحشا و اعتیاد موفق بوده است.	فراوانی	۱۹/۰	۱۱/۶	۲۶/۸	۱۵/۴
		درصد	۱۲۰	۱۰۹	۶۶	۷۰
	(۱۵) جمهوری اسلامی در زندگی خصوصی مردم دخالت می‌کند.	فراوانی	۳۰/۴	۲۷/۶	۱۶/۷	۱۷/۷
		درصد	۳۶	۶۴	۱۰۸	۹۶
	(۱۶) جمهوری اسلامی توانسته است میان اقوام ایرانی اتحاد ایجاد کند.	فراوانی	۹/۱	۱۶/۲	۲۷/۳	۲۴/۳
رضایت از روش کار و قواعد نظام		درصد	۴۶	۵۳	۹۶	۱۵۵
	(۱۷) جمهوری اسلامی در ایجاد امنیت موفق بوده است.	فراوانی	۱۱/۶	۱۳/۴	۲۴/۳	۳۹/۲
		درصد	۳۸	۴۳	۴۹	۱۴۷
	(۱۸) جمهوری اسلامی تاکنون در اجرای طرح هدفمندی یارانه‌ها موفق بوده است.	فراوانی	۹/۶	۱۰/۹	۱۲/۴	۳۷/۲
		درصد	۱۲۵	۹۵	۱۰۴	۵۷
رضایت از روش کار و قواعد نظام	(۱۹) جمهوری اسلامی موفق شده است وضع اقتصادی اقشار کم‌درآمد را بهبود بخشد.	فراوانی	۳۱/۶	۲۴/۱	۲۶/۳	۱۴/۴
		درصد	۲۱۶	۹۶	۴۳	۲۷
	(۲۰) در کل، روند رشد اقتصادی در کشور رضایت‌بخش است.	فراوانی	۵۴/۷	۲۴/۳	۱۰/۹	۶/۸
		درصد	۲۱۲	۸۳	۶۱	۳۱
	(۲۱) اقدامات جمهوری اسلامی سبب دیندارتر شدن مردم شده است.	فراوانی	۵۳/۷	۲۱/۰	۱۵/۴	۷/۸
رضایت از روش کار و قواعد نظام		درصد	۱۸۴	۹۰	۶۹	۳۴
	(۲۲) جمهوری اسلامی درباره مسئله حجاب عملکرد خوبی داشته است.	فراوانی	۱۴/۴	۲۲/۸	۱۵/۷	۸/۶
		درصد	۱۴۴	۱۱۱	۷۹	۵۲
	(۲۳) سیاست ایران در قبال فلسطین درست است.	فراوانی	۳۶/۵	۲۸/۱	۲۰/۰	۱۳/۲
		درصد	۱۳۳	۵۸	۱۰۶	۴۲
رضایت از روش کار و قواعد نظام	(۲۴) موضع فعلی ایران در قبال آمریکا (مبنی بر نداشتن رابطه) درست است.	فراوانی	۳۳/۷	۱۴/۷	۲۶/۸	۱۰/۶
		درصد	۱۱۳	۶۴	۱۰۲	۵۳
	(۲۵) سیاست خارجی فعلی سبب افزایش اعتبار و عزت ایران در سطح جهانی شده است.	فراوانی	۲۸/۶	۱۶/۲	۲۵/۸	۱۳/۴
		درصد	۱۲۸	۶۴	۱۰۴	۵۵
		درصد	۳۲/۴	۱۶/۲	۲۶/۳	۱۳/۹

مؤلفه‌های ذکر شده به ترتیب برابر ۱۵، ۱۵ و ۴۵ است. می‌توان چنین استنباط کرد که میانگین رضایت سیاسی در همه ابعاد سه گانه پایین‌تر از میانگین مورد انتظار قرار دارد. ذکر این نکته لازم است که میانگین مورد انتظار برای هر یک از ابعاد متغیر وابسته و کل آن از ضرب تعداد گویه‌های مرتبط در عدد ۳ که حد وسط پاسخ‌های پاسخگویان است، به دست می‌آید.

جدول ۵ توزیع متغیر وابسته پژوهش (رضایت سیاسی) و هر یک از ابعاد آن را برحسب شاخص‌های توصیفی مرکزی نشان می‌دهد. نتایج حاصل از جدول ۵ نشان می‌دهند میانگین به دست آمده درباره میزان رضایت سیاسی شهروندان در بعد کارگزاران سیاسی برابر ۱۲/۲۸، در بعد نهادهای سیاسی برابر ۱۳/۰۳ و در بعد روش کار و قواعد نظام برابر ۴۰/۵۰ است. این میانگین‌های واقعی در مقایسه با میانگین مورد انتظار برای

جدول ۵- توزیع متغیر رضایت سیاسی و هر یک از ابعاد آن برحسب شاخص توصیفی

Table 5- Distribution of political satisfaction variable and each of its dimensions according to descriptive index

نام متغیر	میانگین واقعی	انحراف معیار	میانگین مورد انتظار	کمترین	بیشترین
رضایت سیاسی	۶۵/۸۱	۳/۸۶	۷۵	۵	۲۵
کارگزاران سیاسی	۱۲/۲۸	۳/۷۰	۱۵	۵	۲۵
نهادهای سیاسی	۱۳/۰۳	۱۲/۱۱	۱۵	۱۵	۷۵
روش کار و قواعد نظام	۴۰/۵۰	۱۷/۱۹	۴۵	۲۵	۱۲۱

متغیر دینداری در چهار بعد عاطفی، اعتقادی، پیامدی و برحسب هر یک از گویه‌های متغیر دینداری را نشان می‌دهد. مناسکی بررسی شد. جدول ۶ توزیع فراوانی پاسخگویان

جدول ۶- توزیع فراوانی گویه‌های متغیر دینداری

Table 6- Frequency distribution of variable items of religiosity

ابعاد دینداری	گویه‌ها	آماره	کاملاً موافق	موافق	تاحدودی	مخالف	کاملاً مخالف
بعد اعتقادی	۱- شیطان واقعاً وجود دارد.	فراوانی	۵۷	۲۱۵	۷۴	۲۸	۲۱
	۲- اگر ما امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنیم فساد و فحشا همه‌جا را پر می‌کند.	فراوانی	۴۸	۵۵	۹۱	۸۷	۱۱۴
	۳- در روز قیامت به اعمال و رفتار ما دقیقاً رسیدگی می‌شود و نیکوکاران به بهشت و بدکاران به جهنم خواهند رفت.	فراوانی	۲۲	۱۶	۷۸	۷۶	۲۰۳
بعد عاطفی	۴- قرآن کلام خداست و هر چه می‌گوید حقیقت محض است.	فراوانی	۵۲	۲۸۱	۴۳	۵	۱۴
	۵- این دنیای پر از ظلم و جور با ظهور حضرت مهدی (عج) پر از عدل و داد خواهد شد.	فراوانی	۱۷	۱۳	۸۱	۶۸	۲۱۶
	۱- کسی که به خدا ایمان دارد از مرگ نمی‌ترسد.	فراوانی	۱۹	۱۴	۵۹	۸۰	۲۲۳
بعد اعتقادی	۲- گاهی احساس می‌کنم به خدا نزدیک شده‌ام.	فراوانی	۹	۱۱	۷۰	۱۱۲	۱۹۳
	۳- بدون اعتقادات دینی احساس می‌کنم زندگی‌ام پوچ و بی‌هدف است.	فراوانی	۳۰	۲۳	۶۷	۸۰	۱۹۵
	۴- شیطان واقعاً وجود دارد.	فراوانی	۵۷	۲۱۵	۷۴	۲۸	۲۱

۲۱۱	۹۴	۶۴	۱۳	۱۳	فراوانی	۴- هرگاه به حرم یکی از امامان و اولیا می‌روم	
۵۳/۴	۲۳/۸	۱۶/۲	۳/۳	۳/۳	درصد	احساس معنویت عمیقی به من دست می‌دهد.	
۲۱۶	۹۱	۵۷	۲۰	۱۱	فراوانی	۵- گاهی احساس توبه می‌کنم و از خدا می‌خواهم	
۵۴/۷	۲۳/۰	۱۴/۴	۵/۱	۲/۸	درصد	برای جبران گناهم به من کمک کند.	
۶۰	۶۸	۸۸	۴۶	۱۳۳	فراوانی	۱- درباره خرید و فروش مشروبات الکلی نباید	
۱۵/۲	۱۷/۲	۲۲/۳	۱۱/۶	۳۳/۷	درصد	ایقدر سخت‌گیری کرد.	
۲۲۵	۷۹	۵۵	۱۴	۲۲	فراوانی	۲- تقلب در پرداخت مالیات کار نادرستی است.	
۵۷/۰	۲۰/۰	۱۳/۹	۳/۵	۵/۶	درصد		
۴۷	۵۲	۶۴	۱۶۲	۷۰	فراوانی	۳- رهبران سیاسی باید کاردان باشند. مذهبی بودن	بعد پیامدی
۱۱/۹	۱۳/۲	۱۶/۲	۴۱/۰	۱۷/۷	درصد	یا نبودنشان چندان مهم نیست.	
۴۱	۴۲	۷۳	۱۰۴	۱۳۵	فراوانی	۴- به نظر می‌رسد بسیاری از قوانین اسلام را	
۱۰/۴	۱۰/۶	۱۸/۵	۲۶/۳	۳۴/۲	درصد	نمی‌توان در جامعه امروزی اجرا کرد.	
۶۸	۶۹	۸۶	۸۰	۹۲	فراوانی	۵- با پدیده بدحجابی باید با قاطعیت مبارزه کرد.	
۱۷/۲	۱۷/۵	۲۱/۸	۲۰/۳	۲۳/۳	درصد		
۳۷	۸۱	۱۱۹	۶۳	۹۵	فراوانی	۱- هرچند وقت یک بار برای ادای نماز جماعت	
۹/۴	۲۰/۵	۳۰/۱	۱۵/۹	۲۴/۱	درصد	به مسجد می‌روید؟	
۱۷۱	۸۳	۶۰	۳۴	۴۷	فراوانی	۲- تا چه حد قرآن می‌خوانید؟	
۴۳/۳	۲۱/۰	۱۵/۲	۸/۶	۱۱/۹	درصد		
۷۳	۹۴	۱۰۵	۴۰	۸۳	فراوانی	۳- چقدر با مسجد محل یا مؤسسه‌های مذهبی	بعد مناسکی
۱۸/۵	۲۳/۸	۲۶/۶	۱۰/۱	۲۱/۰	درصد	(اسلامی) دیگر همکاری دارید؟	
۲۷	۴۷	۸۱	۱۳۵	۱۰۵	فراوانی	۴- آیا نماز می‌خوانید؟	
۶/۸	۱۱/۹	۲۰/۵	۳۴/۲	۲۶/۶	درصد		
۱۲۹	۱۲۰	۶۴	۴۰	۴۲	فراوانی	۵- آیا در مراسم اعیاد مذهبی و عزاداری که در	
۳۲/۷	۳۰/۴	۱۶/۲	۱۰/۱	۱۰/۶	درصد	مساجد و تکیه‌ها تشکیل می‌شود، شرکت می‌کنید؟	

ذکر شده به ترتیب برابر ۱۵، ۱۵، ۱۵ و ۱۵ است. می‌توان چنین استنباط کرد که میانگین دینداری در همه ابعاد چهارگانه، از میانگین موردانتظار پایین‌تر است. میانگین دینداری به‌طور کلی برابر ۷۴/۷۲ است. این میانگین در مقایسه با میانگین موردانتظار (که برابر ۶۰ است)، در حد بالاتری قرار دارد.

جدول ۷ توزیع متغیر دینداری و هر یک از ابعاد آن را برحسب شاخص‌های توصیفی نشان می‌دهد. نتایج حاصل از جدول ۷ نشان می‌دهند میانگین میزان دینداری در بعد اعتقادی برابر ۲۰/۱۶، در بعد پیامدی برابر ۲۰/۷۹، در بعد عاطفی برابر ۱۶/۸۹ و در بعد مناسکی برابر ۱۶/۸۷ است. این میانگین‌ها در مقایسه با میانگین موردانتظار برای مؤلفه‌های

جدول ۷- توزیع دینداری و هر یک از ابعاد آن برحسب شاخص توصیفی

Table 7- Distribution of religiosity and each of its dimensions according to descriptive index

نام متغیر	میانگین واقعی	انحراف معیار	میانگین موردانتظار	کمترین	بیشترین
دینداری	۷۴/۷۲	۱۲/۸۵	۶۰	۲۸	۹۷
بعد اعتقادی	۲۰/۱۶	۴/۶۱	۱۵	۵	۲۵
بعد عاطفی	۲۰/۷۹	۴/۳۲	۱۵	۵	۲۵
بعد پیامدی	۱۶/۸۹	۳/۱۲	۱۵	۷	۲۵
بعد مناسکی	۱۶/۸۷	۵/۳۷	۱۵	۵	۲۵

متغیر سرمایه اجتماعی در سه بعد اعتماد اجتماعی، توزیع فراوانی پاسخگویان را برحسب گویه‌های متغیر سرمایه مشارکت اجتماعی و امنیت اجتماعی سنجیده شد. جدول ۸

جدول ۸- توزیع فراوانی گویه‌های متغیر سرمایه اجتماعی

Table 8- Frequency distribution of variable items of social capital

ابعاد سرمایه اجتماعی	گویه‌ها	کاملاً موافق	کاملاً مخالف	موافق	مخالف	تاحدودی	مخالف کاملاً
اعتماد اجتماعی	(۱) بیشتر مردم معتمد نیستند.	۲۲	۱۱۵	۵۵	۱۳۳	۷۰	۱۳۳
	(۲) می‌توان بدون دریافت هیچ‌گونه مدرکی به دوست خود پول قرض داد.	۵/۶	۲۹/۱	۱۳/۹	۳۳/۷	۱۷/۷	۳۳/۷
	(۳) به نهادهای دولتی و حکومتی کشور (صداوسیما، بانک‌ها، دادگستری، نیروی انتظامی و ...) اعتماد دارم.	۶۷	۴۴	۹۳	۱۲۵	۶۶	۱۲۵
	(۴) مغازه‌دارها هنگام فروش اجناس خود حاضر به بیان عیب و نقص آنها نیستند.	۱۷/۰	۱۱/۱	۲۳/۵	۳۱/۶	۱۶/۷	۳۱/۶
مشارکت اجتماعی	(۱) کار شراکتی و جمعی کمتر به نتیجه می‌رسد و به گرفتاری‌های آن نمی‌ارزد.	۸۸	۳۶	۹۲	۸۹	۹۰	۸۹
	(۲) در مراسم مذهبی (روضه‌خوانی یا عزاداری و جشن مذهبی) در مسجد شرکت می‌کنم.	۲۲/۳	۹/۱	۲۳/۳	۲۲/۵	۲۲/۸	۲۲/۵
	(۳) در انتخابات (شورای محله، مجلس شورای اسلامی، ریاست جمهوری و ...) شرکت داشته‌ام.	۱۶	۱۳۹	۴۱	۱۳۱	۶۸	۱۳۱
	(۴) علاقه زیادی دارم که در کارهای گروهی شرکت کنم.	۴/۱	۳۵/۲	۱۰/۴	۳۳/۲	۱۷/۲	۳۳/۲
امنیت اجتماعی	(۱) کار شراکتی و جمعی کمتر به نتیجه می‌رسد و به گرفتاری‌های آن نمی‌ارزد.	۷۳	۴۰	۵۶	۷۳	۱۵۳	۷۳
	(۲) بدون نگرانی و با اطمینان خاطر از خانه بیرون می‌روم.	۱۸/۵	۱۰/۱	۱۴/۲	۱۸/۵	۳۸/۷	۱۸/۵
	(۳) همیشه از اینکه حرفی پیش مردم بزنم، در اضطراب هستم.	۱۲۹	۴۶	۹۷	۵۷	۶۶	۵۷
	(۴) خالی گذاشتن منزل به مدت چند روز در این شهر عاقلانه نیست.	۳۲/۷	۱۱/۶	۲۶/۶	۱۴/۴	۱۶/۷	۱۴/۴
اعتماد اجتماعی	(۱) در این شهر احساس امنیت نمی‌کنم.	۳۹	۱۵۵	۳۸	۱۰۷	۵۶	۱۰۷
	(۲) بدون نگرانی و با اطمینان خاطر از خانه بیرون می‌روم.	۹/۹	۳۹/۲	۹/۶	۲۷/۱	۱۴/۲	۲۷/۱
	(۳) همیشه از اینکه حرفی پیش مردم بزنم، در اضطراب هستم.	۲۵	۱۴۷	۳۶	۱۱۸	۶۹	۱۱۸
	(۴) خالی گذاشتن منزل به مدت چند روز در این شهر عاقلانه نیست.	۶/۳	۳۷/۲	۹/۱	۲۹/۹	۱۷/۵	۲۹/۹
امنیت اجتماعی	(۱) در این شهر احساس امنیت نمی‌کنم.	۸۹	۵۲	۱۱۷	۷۶	۶۱	۷۶
	(۲) بدون نگرانی و با اطمینان خاطر از خانه بیرون می‌روم.	۲۲/۵	۱۳/۲	۲۹/۶	۱۹/۲	۱۵/۴	۱۹/۲
	(۳) همیشه از اینکه حرفی پیش مردم بزنم، در اضطراب هستم.	۲۴	۱۱۴	۶۳	۱۳۶	۵۸	۱۳۶
	(۴) خالی گذاشتن منزل به مدت چند روز در این شهر عاقلانه نیست.	۶/۱	۲۸/۹	۱۵/۹	۳۴/۴	۱۴/۷	۳۴/۴
اعتماد اجتماعی	(۱) در این شهر احساس امنیت نمی‌کنم.	۵۷	۵۴	۸۹	۱۰۱	۹۴	۱۰۱
	(۲) بدون نگرانی و با اطمینان خاطر از خانه بیرون می‌روم.	۱۴/۴	۱۳/۷	۲۲/۵	۲۵/۶	۲۳/۸	۲۵/۶
	(۳) همیشه از اینکه حرفی پیش مردم بزنم، در اضطراب هستم.	۴۲	۱۰۸	۷۸	۱۱۹	۴۸	۱۱۹
	(۴) خالی گذاشتن منزل به مدت چند روز در این شهر عاقلانه نیست.	۱۰/۶	۲۷/۳	۱۹/۷	۳۰/۱	۱۲/۲	۳۰/۱

جدول ۹ توزیع متغیر سرمایه اجتماعی و هر یک از ابعاد آن را برحسب شاخص‌های توصیفی نشان می‌دهد. نتایج حاصل از این جدول نشان می‌دهند میانگین میزان سرمایه اجتماعی شهروندان در بعد اعتماد اجتماعی برابر ۱۳/۲۱، در بعد مشارکت اجتماعی برابر ۱۳/۸۷ و در بعد امنیت اجتماعی برابر ۱۲/۸۰ است. این میانگین‌ها در مقایسه با میانگین موردانتظار برای مؤلفه‌های ذکر شده به ترتیب برابر ۱۲، ۱۲ و ۱۲ است. می‌توان چنین استنباط کرد که میانگین سرمایه اجتماعی در همه ابعاد سه‌گانه از میانگین موردانتظار بالاتر است.

جدول ۹ توزیع متغیر سرمایه اجتماعی و هر یک از ابعاد آن را برحسب شاخص‌های توصیفی نشان می‌دهد. نتایج حاصل از این جدول نشان می‌دهند میانگین میزان سرمایه اجتماعی شهروندان در بعد اعتماد اجتماعی برابر ۱۳/۲۱، در بعد مشارکت اجتماعی برابر ۱۳/۸۷ و در بعد امنیت اجتماعی برابر ۱۲/۸۰ است. این میانگین‌ها در مقایسه با میانگین موردانتظار بالاتر است.

جدول ۹- توزیع سرمایه اجتماعی و هر یک از ابعاد آن برحسب شاخص توصیفی

Table 9- Distribution of social capital and each of its dimensions according to descriptive index

نام متغیر	میانگین واقعی	انحراف معیار	میانگین موردانتظار	کمترین	بیشترین
اعتماد اجتماعی	۱۳/۲۱	۲/۴۷	۱۲	۴	۲۰
مشارکت اجتماعی	۱۳/۸۷	۳/۵۶	۱۲	۴	۲۰
امنیت اجتماعی	۱۲/۸۰	۲/۷۴	۱۲	۴	۲۰
سرمایه اجتماعی	۳۹/۸۹	۵/۳۵	۳۶	۲۴	۵۹

جدول ۱۰ به آزمون رابطه دومتغیره متغیرهای پژوهش می‌پردازد. همان طور که نتایج نشان می‌دهند، همه متغیرهای پژوهش رابطه معنی‌داری با رضایتمندی سیاسی داشته‌اند. در این میان به نظر می‌رسد بعد مناسبی دینداری قوی‌ترین رابطه را با رضایتمندی سیاسی داشته است. همچنین در حالی که بعد عاطفی، اعتقادی و مناسبی دینداری رابطه مثبتی با

رضایت سیاسی داشته است، بعد پیامدی دینداری رابطه منفی با رضایتمندی سیاسی داشته است. از سوی دیگر، از میان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، مشارکت مدنی و اعتماد اجتماعی رابطه مثبتی با رضایت سیاسی داشته‌اند؛ اما رابطه امنیت اجتماعی با رضایتمندی سیاسی منفی بوده است.

جدول ۱۰- ضرایب تأثیر متغیرهای مستقل پژوهش بر رضایت سیاسی

Table 10- Coefficients effect of independent research variables on political satisfaction

	الگوی ۱	الگوی ۲	الگوی ۳
سن	۰۴۵	۰۲۵	۰۰۶
جنسیت	-۰۶۱	-۰۲۳	-۰۱۲
سطح تحصیلات	-۰۴۷	-۰۳۹	-۰۴۱
سطح درآمد	*-۱۱۵	۰۰۲	۰۱۹
عاطفی		**۲۲۹	.۷۸۷*
اعتقادی		-۰۴۸	-۰۹۷
پیامدی		-۰۰۱	-۰۳۱
مناسکی		**۴۰۶	.۵۰۵**
اعتماد اجتماعی			.۳۰۳**
مشارکت مدنی			.۱۹۲**
امنیت اجتماعی			-۰۶۸
عرض از مبدأ	**۶۹/۱۲۰	**۳۱/۳۲۱	۲۲,۱۲۱*
ضریب تعیین تعدیل شده	۰/۰۱۱	۰/۲۹۷	۰/۵۵۷
F	۱/۹۳۶	**۱۸/۴۵۶	۱۷,۶۳۳**

* معنی‌داری در سطح ۰/۰۵ ** معنی‌داری در سطح ۰/۰۱

تأثیرگذار بوده است؛ به طوری که افزایش سطح درآمد تأثیر منفی بر رضایتمندی سیاسی داشته است. در الگوی ۲ پژوهش مؤلفه‌های دینداری به الگوی اول اضافه شدند. در این الگو نتایج نشان می‌دهند هیچ‌کدام از متغیرهای دموگرافیک تأثیر

جدول ۱۰ تأثیرات متغیرهای پژوهش بر رضایتمندی سیاسی را آزمون می‌کند. در الگوی اول پژوهش که تنها متغیرهای دموگرافیک، به منزله متغیرهای کنترل آزمون شده‌اند، نتایج نشان می‌دهند تنها سطح درآمد، به طور معنی‌داری

معنی داری داشته‌اند و سبب افزایش سطح رضایت سیاسی بین شهروندان شده‌اند. نتایج برازش الگو نشان می‌دهند میزان F در همه الگوهای آزمون شده معنی دار بوده است. میزان ضریب تعیین در الگوی نهایی پژوهش نیز نشان می‌دهد مجموع متغیرهای آزمون شده ۳۵ درصد از واریانس رضایتمندی سیاسی را تبیین می‌کنند.

همچنین برای بررسی فرضیه سوم پژوهش یعنی تأثیر غیرمستقیم دینداری بر رضایت سیاسی از طریق متغیرهای میانجی سرمایه اجتماعی، از روش پریچر و هایس (2008) استفاده شد و ضریب تعیین الگوی پژوهش ۰/۳۲ به دست آمد. همچنین میزان F ، ۴۶/۷۰ و سطح معنی داری ۰/۰۰ نشان می‌دهد الگوی پژوهش از قابلیت تبیین مناسبی برخوردار است.

معنی داری بر رضایتمندی سیاسی نداشته‌اند. از سوی دیگر، از بین چهار مؤلفه دینداری تنها دو مؤلفه عاطفی و مناسکی بر رضایتمندی سیاسی تأثیر معنی دار داشته‌اند؛ در این زمینه نتایج نشان می‌دهند هر دو بعد ذکر شده تأثیر مثبتی روی رضایتمندی سیاسی داشته‌اند و سطح رضایتمندی سیاسی را بین شهروندان افزایش داده‌اند.

سرانجام در الگوی سوم و نهایی پژوهش، ابعاد متغیر سرمایه اجتماعی به الگوی دوم اضافه شدند و آزمون روی همه متغیرهای پژوهش صورت گرفت. در این زمینه، نتایج نشان می‌دهند در الگوی نهایی پژوهش همچنان دو بعد عاطفی و مناسکی پژوهش تأثیر مثبت و معنی داری بر رضایتمندی سیاسی داشته‌اند. همچنین دو مؤلفه اعتماد اجتماعی و مشارکت مدنی نیز بر رضایتمندی سیاسی تأثیر

جدول ۱۱- تأثیرات غیرمستقیم دینداری بر رضایتمندی از طریق ابعاد سرمایه اجتماعی

Table 11- Indirect effects of religiosity on satisfaction through the dimensions of social capital.

	Effect	se	Z	معنی داری	حد بالا	حد پایین
کل سرمایه اجتماعی	۲۵۷	۰۴۷	۵/۳۸۹	۰۰۰	۱۶۶	۳۶۹
اعتماد	۰۵۴	۰۱۷	۰/۰۹۳	۰۰۲	۰۲۲	۲/۱۰
مشارکت	۲۰۴	۰۴۴	۴/۶۳۰	۰۰۰	۱۲۱	۲۹۶
امنیت	-۰/۰۰	۰۰۷	-۰/۰۷۷	۹۳۷	-۰/۲۳	۰/۱۳
C1	-۱۴۹	۰۴۷	-۰/۱۳۶	۰۰۱	-۲۴۸	-۰/۶۰
C2	۰۵۵	۰۱۹	۱۲/۷۹	۰۰۵	۰/۱۶	۱/۰۳
C3	۲۰۴	۰۴۴	۴/۶۰۶	۰۰۰	۱۲۴	۲۹۷

جدول ۱۱ مقدار اثر غیرمستقیم دینداری بر رضایتمندی سیاسی با میانجی‌گری اعتماد اجتماعی (a1b1) در فاصله اطمینان ۰/۰۲ تا ۰/۱۰ برابر با ۰/۰۵ و مقدار اثر غیرمستقیم خاص دینداری بر رضایتمندی سیاسی با میانجی‌گری مشارکت مدنی (a2b2) در فاصله اطمینان ۰/۱۲ تا ۰/۲۹ برابر با ۰/۲۰ است که به لحاظ آماری معنی دارند؛ اما مقدار اثر غیرمستقیم دینداری بر رضایتمندی سیاسی با میانجی‌گری امنیت اجتماعی (a3b3) در فاصله اطمینان ۰/۰۲- تا ۰/۰۱ برابر با ۰/۰۰- است که به لحاظ آماری معنی دار نیست.

جدول ۱۱ نتایج حاصل از راهبرد بوت استرایپینگ پریچر و هایز است که اثرات غیرمستقیم دینداری بر رضایتمندی سیاسی با میانجی‌گری اعتماد اجتماعی، مشارکت مدنی و امنیت اجتماعی (مسیرهای ab) را نشان می‌دهد. در این آزمون، تعداد نمونه‌گیری‌های مجدد بوت‌استرپ (k) برابر با ۱۰۰۰ و سطح اطمینان برای فواصل اطمینان ۹۵ درصد است. براساس داده‌های این جدول، مقدار اثر غیرمستقیم کلی دینداری بر رضایتمندی سیاسی ($\sum ab$) برابر با ۰/۲۵ و در فاصله اطمینان ۰/۱۶ تا ۰/۳۶ معنی دار

نتیجه

برای تفسیر نتایج، به بررسی نتایج حاصل از فرضیه‌ها توجه می‌شود و با تبیین این نتایج در مقایسه با مطالعات قبلی و در قالب مبانی نظری پژوهش و همچنین با تمرکز بر شرایط ویژه جامعه آماری، استنباط علمی انجام می‌شود. لیست در کتاب *انسان سیاسی* می‌نویسد: «جامعه‌ای که در آن بخش بزرگی از جمعیت بی تفاوت، بی علاقه و ناآگاه باشد، جایی است که در آن، رضایت را نمی‌توان یافت» (Lipset, 1983: 226). با توجه به یافته‌های تجربی پژوهش میزان رضایتمندی سیاسی شهروندان در سطح متوسط (۶۵/۸۱ درصد) و از میانگین موردانتظار پایین‌تر است. رضایتمندی سیاسی در سه سطح کارگزاران سیاسی، نهادهای سیاسی و قواعد و روش کار نظام سنجیده شد که در هر سه مورد نتایج به‌دست آمده از میانگین مدنظر پایین‌تر بود و میانگین رضایتمندی سیاسی در بعد قواعد و روش کار نظام (۴۰/۵۰ درصد) از دو بعد دیگر یعنی کنشگران سیاسی (۱۲/۲۸) و نهادهای سیاسی (۱۳/۰۳) بالاتر بوده است. از آنجا که رضایت سیاسی برای هر نظامی اهمیت جدی دارد، بر مبنای یافته‌های این پژوهش برای افزایش آن باید اصلاحات ساختاری و تجدیدنظرهای اساسی هم در سازمان‌های دولتی که مردم به آنها مراجعه می‌کنند و هم در نحوه عملکرد کارگزاران سیاسی و نهادهای سیاسی صورت پذیرد تا با ایجاد رفاه اقتصادی - اجتماعی، تأمین آزادی و امنیت مردم و افزایش مشارکت مردمی و آموزش آنها در این زمینه و نیز تقویت مردم‌سالاری و افزایش امکان گفتگوی دوطرفه مردم و دولت، میزان رضایتمندی سیاسی شهروندان افزایش یابد.

همچنین براساس یافته‌های به‌دست آمده، سرمایه اجتماعی با رضایت سیاسی رابطه معناداری دارد؛ به این معنا که با افزایش سرمایه اجتماعی میان شهروندان، میزان رضایت سیاسی آنها نیز افزایش خواهد یافت. نتایج نشان می‌دهند متغیر سرمایه اجتماعی در دو بعد اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی با رضایت سیاسی به‌منزله سازه کلی ارتباط مستقیم و

معناداری دارد؛ یعنی هرچه اعتماد مردم به جامعه و حکومت بالاتر رود، به همان میزان رضایت سیاسی افزایش می‌یابد و نیز با فراهم کردن سازوکارها و زمینه حضور فعال‌تر و مؤثرتر افراد در امور اجتماعی و سیاسی و مشارکت در نهادهای مردمی و فعالیت‌های خودجوش و اجتماعی، می‌توان رضایت شهروندان را بالاتر برد.

بعد امنیت اجتماعی بر مبنای داده‌های به‌دست آمده تأثیر محسوسی بر رضایتمندی سیاسی نداشته است که می‌توان به ابهام در مفهوم امنیت اجتماعی در جامعه ایرانی اشاره کرد؛ به عبارت دیگر، از آنجا که جامعه در حال حرکت به سمت توسعه سیاسی و تعمق مفهوم گروه‌ها، احزاب، تشکل‌های مدنی و گروهی است و این مفاهیم هنوز جایگاه خود را در جامعه پیدا نکرده‌اند، می‌توان گفت با تغییر کانون توجه مباحث امنیتی از کشورهای غربی به کشورهای جهان سوم، به نظر می‌رسد این مفهوم برخاسته از مسائل جهان سوم نیست و دشواری‌های پیش روی جهان سوم تا اندازه‌ای متفاوت و در عین حال پیچیده‌تر است؛ بنابراین، گویه‌های تعریف شده نتوانسته‌اند تأثیر پیش‌بینی شده را اثبات کنند؛ به عبارتی، کشورهای جهان سوم تا اندازه‌ای پیچیده و در مقابل تهدیدها آسیب‌پذیرند که پژوهشگر برای سنجش مفهوم و اثرگذاری امنیت اجتماعی باید به طیفی از مسائل گوناگون نظر داشته باشد. گسیختگی مفهوم امنیت اجتماعی در کشورهای جهان سوم سبب شده است امکان سنجش این مؤلفه با دشواری روبه‌رو و نیاز به بررسی‌های گسترده و مستقل بحث امنیت اجتماعی و تأثیرگذاری آن بر رضایتمندی سیاسی احساس شود.

در بحث سرمایه اجتماعی نتایج این مطالعه با کار هوخه و کرن (2017) با عنوان «سرمایه اجتماعی و توسعه حمایت سیاسی در اروپا» و مطالعه اندرسون (1998) با عنوان «رضایت سیاسی در دموکراسی‌های قدیم و جدید» همسوست. در زمینه تبیین اثرات سرمایه اجتماعی بر افزایش رضایت سیاسی می‌توان با استناد به دیدگاه دورکیم گفت ارزش‌ها، هنجارها و پیوستگی‌های افراد جامعه، سازنده نظم اجتماع، یعنی وفاق

اجتماعی، اعتماد و اطمینان متقابل اند. از طرفی، بنا به تعبیر بوردیو هرکس برحسب میزان سرمایه کلی و سرمایه های فرهنگی و اجتماعی مانند تحصیلات، مهارت های فکری و اعتماد اجتماعی، در آن پایگاهی پیدا می کند و کنار افراد مشابه از لحاظ سرمایه کلی قرار می گیرد. افراد دارای پایگاه مشابه و تعاملات مشترک، از عادت واره و الگوی کنشی نسبتاً همسو و هماهنگی برخوردارند (مرادی و صفاریان، ۱۳۹۷: ۴۰۵). به لحاظ نظری، سرمایه اجتماعی بیشتر روی شبکه روابط و اعتماد و مشارکت در اجتماع و همکاری های گروهی در قالب انجمن ها و تشکیلات مدنی تأکید دارد. سرمایه اجتماعی دستاورد شبکه های اجتماعی افراد، گروه ها و سازمان ها در برقراری ارتباطات سازنده و مثبت اجتماعی است. وجود این شبکه ها که بیشتر غیررسمی اند، سبب تجهیز و توانمندی سطح گسترده ای از تماس های اجتماعی - شخصی برای عملکرد بهتر زندگی سیاسی - اجتماعی می شود (کلمن، ۱۳۷۷)؛ از این رو، می توان با مطالعه آن به کیفیت و چگونگی ارتباطات اجتماعی در جامعه پی برد. در جامعه ای که سرمایه اجتماعی سطح پایینی دارد، دلسردی و بی اعتنایی هر یک از اعضا یا گروه های جامعه، بر اثر بیگانگی اجتماعی، احساس اثربخش نبودن، نارضایتی و بی اعتمادی به دیگران، سبب ایجاد شکنندگی در ساختار اجتماعی خواهد شد. بر اساس یافته های به دست آمده، دینداری با رضایت سیاسی نیز رابطه معناداری دارد؛ به این معنا که با افزایش دینداری میان شهروندان، میزان رضایت سیاسی آنها نیز افزایش خواهد یافت. نتایج نشان می دهند متغیر دینداری با رضایت سیاسی به منزله سازه ای کلی، ارتباط مستقیم و معناداری دارد و ابعاد مناسکی و عاطفی دینداری سبب افزایش رضایت سیاسی بین شهروندان می شود که این امر می تواند دلیلی بر تأثیر حضور مردم در مراسمات محرم، هیئت های عزاداری و مراسم جمعی نظیر نماز جمعه، جماعت و ... باشد؛ بنابراین، فرضیه پژوهش مبنی بر اینکه دینداری بر رضایت سیاسی موثر است، تأیید می شود. به نظر می رسد

علاوه بر حاکمیت دینی، محتوای مشارکتی دین اسلام و آموزه های آن مبتنی بر تأکید بر مشارکت مردم در امور اجتماعی و سیاسی و مذموم بودن بی تفاوتی در امور اجتماعی و سیاسی و مسائل مربوط به جامعه و حاکمیت در این امر مؤثرند؛ البته بررسی ابعاد اعتقادی و پیامدی دینداری بین جامعه مطالعه شده نشان داد این دو مؤلفه بر رضایتمندی سیاسی شهروندان تأثیر محسوسی نداشته اند و علت آن را می توان بر مبنای شکاف موجود بین ارزش ها و اعتقادات سنتی و مدرن تبیین کرد. به نظر می رسد این شکاف به دلیل قرارگرفتن جامعه در مسیر مدرنیزاسیون و پیروی از عناصر نوظهور فرهنگ بروز می کند و در اثر تحولات فرهنگی و سیاسی ناشی از تغییر در نظام اعتقادی و ارزشی افراد جامعه شکل می گیرد. این امر سبب می شود مفاهیم سیاسی نیز به دلیل متراکم شدن شکاف های سیاسی در جامعه ایدئولوژیک و سبب شوند افراد براساس جهان بینی خود نگرش های متفاوتی را در قبال این مفاهیم داشته باشند؛ اما در کل، بین دینداری و رضایتمندی سیاسی ارتباط مثبت وجود دارد.

در باره دینداری، نتایج این مطالعه با پژوهش طالبی و همکاران (۱۳۸۷) با عنوان «عوامل مؤثر بر اعتماد سیاسی؛ پیمایشی میان دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف» و مطالعه ایمان و منفرد (۱۳۸۵) در بررسی تأثیر عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر رضایتمندی سیاسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز و کار اوکولیزکوزارین (2010) با عنوان «دینداری و رضایت از زندگی بین ملت ها» و همچنین با نظریه های اینگلهارت (2015)، پناهی و شایگان (۱۳۸۶)، وبر (۱۳۸۴)، دورکیم و اسپنسر همسوست که معتقدند دین روحیه همدلی و همبستگی اجتماعی را افزایش می دهد. با توجه به مذهبی بودن و قوی بودن زمینه های مذهبی در جامعه، بهره گیری از آموزه های دینی در برنامه ها و فعالیت های مختلف و پای بندی کامل به اصول و آموزه های دینی می تواند زمینه های رضایتمندی سیاسی شهروندان را هموار کند.

برای بررسی فرضیه سوم پژوهش یعنی تأثیر غیرمستقیم

صنعتی. ترجمه مریم وتر، تهران: کویر.

پاتنام، ر. (۱۳۸۰). *دموکراسی و سنت‌های مدنی*. ترجمه محمدتقی دلفروز. تهران: جامعه‌شناسان.

پای، ل. (۱۳۷۰). «فرهنگ سیاسی و توسعه سیاسی»، ترجمه مجید محمدی، *نامه فرهنگ*، ش ۶ و ۵، ص ۳۷-۴۷.

پناهی، م. و شایگان، ف. (۱۳۸۶). «اثر میزان دینداری بر اعتماد سیاسی»، *فصلنامه علوم اجتماعی تهران*، ش ۳۷، ص ۱۰۷-۷۳.

حشمت یغمایی، م. (۱۳۸۰). *دینداری نوجوانان و عوامل مؤثر بر آن*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه علامه طباطبایی. تهران.

زارع، ب. و روهنده، م. (۱۳۹۴). «پژوهشی در باب دینداری و مشارکت سیاسی؛ مطالعه موردی: شهروندان شهر کرج»، *دوفصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*. س ۵، ش ۸، ص ۲۳-۴۶.

سبکتکین‌ریزی، ق؛ روهنده، م. سباطیان، م. و جعفری، الف. (۱۳۹۵). «رضایت‌مندی و مشارکت سیاسی - اجتماعی؛ مطالعه موردی: شهروندان شهر کرج»، *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، د ۲۷، ش (۳) ۶۳، ص ۹۷-۱۱۶.

سراج‌زاده، ح. (۱۳۷۷). «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن بر نظریه سکولارشدن»، *مجله نمایه پژوهش*، ش ۷ و ۸، ص ۱۰۵-۱۱۸.

سراج‌زاده، ح. و محمدی، م. (۱۳۹۰). «مقایسه تجربی معیارهای دینداری از نظر روحانیان و دانشگاهیان»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، د ۴، ش ۴، ص ۲۵-۵۴.

طالبی، الف؛ حیدری، س. و فاطمی‌نیا، س. (۱۳۸۷). «عوامل مؤثر در اعتماد سیاسی: پیمایشی میان دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف»، *پژوهش‌نامه علوم سیاسی*، د ۳، ش (۴) ۱۲، ص ۱۷۹-۲۰۸.

فروند، ژ. (۱۳۶۲). *جامعه‌شناسی ماکس وبر*. ترجمه

دینداری بر رضایت‌مندی سیاسی از طریق متغیرهای میانجی سرمایه اجتماعی، از روش پریچر وهایس (2008) استفاده شد. در این زمینه، ضریب تعیین الگوی پژوهش ۰/۳۲ به دست آمد. همچنین میزان F، ۴۶/۷ و سطح معنی‌داری ۰/۰۰ نشان می‌دهد الگوی پژوهش قابلیت تبیین مناسبی دارد؛ بنابراین، با دیدگاه پاتنام همسوست که یکی از کارکردهای مهم مذهب را افزایش سرمایه اجتماعی می‌داند و معتقد است مذهب با تشویق پیروان به فعالیت‌های گروهی، گذراندن وقت خود با خانواده و دیگران، برگزاری مراسم برنامه‌های جمعی موجب تقویت سرمایه اجتماعی می‌شود.

منابع

احمدی، س؛ میرفردی، الف. و ابتکاری، م. (۱۳۹۳). «بررسی رابطه هویت دینی و سرمایه اجتماعی؛ مورد مطالعه: شهر یاسوج»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، د ۲۵، ش (۴) ۴، ص ۱-۱۶.

ارسیا، ب. و ساعی، الف. (۱۳۹۸). «تأثیر سرمایه اجتماعی دولت بر توسعه سیاسی از دیدگاه شهروندان تهرانی»، *دوفصلنامه علمی دانش سیاسی*، س ۱۵، ش (۱) ۲۹، ص ۱-۲۸.

امام‌جمعه‌زاده، ج؛ محموداوغلی، ر. و عیسی‌نژاد، الف. (۱۳۸۹). «بررسی رابطه میان دینداری و مشارکت سیاسی دانشجویان دانشگاه اصفهان»، *پژوهش‌نامه علوم سیاسی*، س ۶، ش ۱، ص ۷-۳۴.

انوری، ح. (۱۳۷۳). *پژوهشی راجع به تقلیدگرایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشگاه علامه طباطبایی. تهران.

ایمان، م. و منفرد، ح. (۱۳۸۵). «بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر رضایت‌مندی سیاسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز»، *فصلنامه علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*، ش (۲) ۴۷، ص ۹-۲۵.

اینگلهارت، ر. (۱۳۷۳). *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته*

- support in representative democracy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, H. D. & Acock, A. C. (1989). National elections and political attitudes: the case of political efficacy. *British Journal of Political Science*, 19 (4), 551-562.
- Clarke, H. D. & Kornberg, A. (1989). *Public reactions to economic performance and political support in contemporary liberal democracies: the case of canada. economic decline and political change*. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
- Easton, D. (1965). *A systems analysis of political life*. New York: Wiley.
- Hardin, R. (2000). The public trust. In: Pharr, S. J. Putnam, R. D. *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?* Princeton: Princeton University Press. 31-51.
- Hetherington, M. J. (1998). The political relevance of political trust. *American Political Science Review*, 92 (4), 791-808.
- Holmberg, S. (1999). *Down and down we go: political trust in sweden. critical citizens: global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press
- Hooghe, M. & Kern, A. (2017). Social capital and the development of political support in europe." In *Myth and Reality of the Legitimacy Crisis. Explaining Trends and Cross-National Differences in Established Democracies*. Oxford: Oxford University Press. 59-75.
- Inglehart, R. (2015). *The silent revolution: changing values and political styles among western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Lane, R. (1992). Political culture: Residual category or general theory? *Comparative Political Studies*, 25 (3), 362-387.
- Lerner, D. (1958). *The passing of traditional society: modernizing the middle east*. Glencoe: Free Press.
- Lipset, S. M. & Schneider, W. (1983). The decline of confidence in american institutions. *Political Science Quarterly*, 98 (3), 379-402.
- Mishler, W. & Rose, R. (2001). What are the origins of political trust? testing institutional and cultural theories in post-communist societies. *Comparative Political Studies*, 34 (1), 30-62.
- Newton, K. (1999). Social & political trust in established democracies in norris. *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: OUP. 169-187.
- Norris, P. (1999). *Critical citizens: Global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press.
- Nye, J. S. (1997). Introduction: The decline of confidence in government. *Why People don't*
- عبدالحسین نیک‌گهر. تهران: رایزن.
- فیروزآبادی، الف. (۱۳۸۴). «نقد و معرفی کتاب بولینک یک نفره، فروپاشی و احیای مجدد اجتماع آمریکایی»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، د ۶، ش ۲، ص ۱۶۴-۱۵۶.
- کرمی، ث. (۱۳۹۴). *تبیین رضایت سیاسی نسل سوم انقلاب با تکیه بر دانشجویان دانشگاه شاهد تهران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی. تهران.
- کلمن، ج. (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی*. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- مرادی، ع. و صفاریان، م. (۱۳۹۷). «مطالعه رابطه بین سرمایه اجتماعی و امید به آینده با بی تفاوتی جوانان: مورد مطالعه: شهر کرمانشاه»، *مدیریت سرمایه اجتماعی*، د ۵، ش ۳، ص ۳۸۵-۴۱۰.
- نقیب‌زاده، الف. (۱۳۸۴). *درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی*. تهران: سمت.
- وبر، م. (۱۳۸۴). *دین، قدرت، جامعه*. ترجمه احمد تدین. تهران: هرمس.
- همیلتون، م. (۱۳۷۷). *جامعه‌شناسی دین*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: تیبان.
- Albano, R. & Barbara, F. (2009). Social capital, welfare state and political legitimacy. *American Behavioral Scientist*, 53 (5), 677-690.
- Alesina, A. & Wacziarg, R. (2000). The economics of civic trust. *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries*, 1, 149-170.
- Anderson, C. (1998). *Political satisfaction in old and new democracies*. New York: Cornell University.
- Anderson, C. J. & LoTempio, A. J. (2002). Winning, losing and political trust in america. *British Journal of Political Science*, 32 (2), 335-351.
- Bretzer, N. Y. (2002). *How can institutions better explain political trust than capital do?* Ph.D Tesses University of Gathenburg Sweden. from: www.google.com.
- Clarke, H. D. (1992). *Citizens and community: political*

- Trust Government*, Harvard: Harvard University Press. 1-18.
- Okulicz-Kozaryn, A. (2010). Religiosity and life satisfaction across nations. *Mental Health, Religion & Culture*, 13 (2), 155-169.
- Orren, G. (1997). *Fall from grace: The public's loss of faith in government. why people don't trust government*, Harvard: Harvard University Press
- Parry, G. (1976). Trust, distrust and consensus. *British Journal of Political Science*, 6 (2), 129-142.
- Pharr, S. J. Putnam, R. D. Dalton, R. J. (2000). Introduction: What's troubling the trilateral democracies? In: *Disaffected democracies: what's troubling the trilateral countries?* Princeton: Princeton University Press.
- Preacher, K. J. & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879-891.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of american community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. D. Leonardi, R. & Nanetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rothstein, B. (2000). *Social capital and institution legitimacy*. Sweden: Goteborg University.
- Verba, S. & Almond, G. A. (1963). *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Whitefield, S. & Evans, G. (1999). Political culture versus rational choice: explaining responses to transition in the czech republic and slovakia. *British Journal of Political Science*, 29 (1), 129-154.

